

İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE MEDİNE MÜDAFİİ FAHRETTİN PAŞA

Dr. SALÂHİ R. SONYEL

Fahrettin Paşa, Mondros Bırakışmasını Tanımıyor :

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Osmanlı Hükûmeti, 30 Ekim, 1918'de Mondros Bırakışmasını imzalamak zorunluğunda kaldı. Bırakışmanın 16'ncı maddesine göre Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki tüm Osmanlı garnizonlarının "en yakın Bağlaşık komutanına teslim olması" gerekiyordu¹. Bu husus, Osmanlı Hükûmeti tarafından 31.10.1918'de Medine Garnizonu Komutanı Fahrettin Paşa'ya² gönderilen bir telyazısında³ açıklanmıştı, fakat İngiltere'nin Kahire Yüksek Komiseri⁴ *Sir Francis R. Wingate*'in⁵ 15.11.1918

¹ İngiliz Devlet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı belgeleri, kısaca PRO, FO. 371/3449/181110, Mondros Bırakışması, 30.10.1918; bundan böyle kısaca PRO, FO. 371 olarak anılacaktır.

² Fahrettin Paşa 1868'de, Tuna boyunda, Rusçuk'ta doğmuş, İstanbul'da Harp Okulu'na devam ederek 1888'de birincilikle bitirip Süvari Teğmeni olmuş, 1891'de Kurmay Yüzbaşılığına terfi etmiştir. 1908'de 4. Ordu Kurmay Başkanlığı vekâletine getirilmiş, 1911-12 Türk-İtalyan savaşına katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı patlayınca Kurmay Albay bulunan Fahrettin, 12 Kasım, 1914'de Paşa olmuş, 26 Ocak, 1915'de Suriye'de bulunan 4. Ordunun komutan vekili yapılmıştı. 31 Mayıs, 1916'da Medine'ye giderek Hicaz Seferi Kuvvetleri komutanı sıfatıyla orasını 1919 Ocak ayına kadar savunmuştur. 28 Temmuz, 1918'de Korgeneral olmuş, 13 Ocak, 1919'da İngilizlere teslim olduktan sonra Mısır'a götürülerek 5 Ağustos, 1919'a kadar *Kasr-el-Nil* kışlasında hapsedilmiş, bu tarihte Malta'ya götürülerek *San Salvatore* kışlasında hapsedilmiş, 1921 ortalarında diğer tutsaklarla birlikte serbest bırakılarak 24 Eylül, 1921'de Ankara'ya gelmiş; 1922-26 arasında Kemalist Türkiye'nin Kabil elçiliğini yapmış; 22 Kasım, 1948'de vefat etmiştir.

³ Bu telyazısını ancak Fahrettin Paşa okumuş, bu acı habere yalnız başına tahammül edemediğinden, bunu güvendiği Kurmay 2. Şube Müdürü Vekili ve Enformasyon Subayı Naci Kâşif ve Şifre Subayı İdris Behiç'le paylaşmış, onları, gördükleri belgeyi hiçbir kimseye söylemeyeceklerine dair söz vermeye davet etmişti. Naci Kâşif Kıcıman, *Medine Müdafası - Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı*, İstanbul, 1971, ss. 386-387.

⁴ *High Commissioner* - Büyükelçi seviyesinde.

⁵ General *Sir Francis Reginald Wingate*, 1861-1953; 1899'dan 1916'ya kadar

de İngiliz Hariciyesine bildirdiğine göre, Fahrettin Paşa'nın, Hükûmetinden aldığı direktiflere itaat etmemesi yüzünden, "Medine garnizonunun teslimiyle ilgili müzakereler iyi gitmiyordu". *Sir R. Wingate*, bu konuda Hükûmetine şunu öneriyordu:

"Türk Yönetiminden, daha önceki direktiflerini Fahri'ye, bildiği bir şifre ile tekrarlaması ve ona, en yakın Bağlaşık Komutanı olan Emîr Ali'ye⁶ teslimini emretmesi istenmelidir."

İngiliz Yüksek Komiseri, böyle bir mesaj Kahire'ye telgrafla gönderilirse, bunu ivedi ile Fahrettin'e göndermeyi üsteleniyor, bu telyazısının İstanbul'dan posta ile gönderilmesi gereken imzalı, resmî bir yazıyla onaylanması gerektiğini belirterek, bu yazıyı da, lüzumu halinde, Fahrettin'e iletebileceğini ekliyordu⁷.

Bu telyazısı, İngiliz Hariciyesinde bazı yorumlara yol açtı. E.G.O.A.(?) rümuğunu kullanan yetkili, bu konuyla ilgilenen Harbiye Bakanlığının herhalde harekete geçeceğini, 16.11.1918 tarihli bir derkenarda belirtiyor; Birinci Sekreter *George Kidston*⁸, aynı gün ezcümle şunları ekliyordu:

"... İşin belâlı tarafı şu: Medine'de askerî tedbir alacak bir durumda değiliz. Fahri herhalde İbn-i Suud'dan⁹ yardım bekliyor veya alıyor".

Sudan Genel Valiliğinde bulunmuş, daha sonra Yüksek Komiser olarak 1922'de emekliye ayrılmıştır. Anıları 1955'te yayınlanan *Wingate of the Sudan* başlıklı eserde toplanmıştır. *Chambers Biographical Dictionary*, Londra, 1969, s. 1371.

⁶ *Emir Ali*, 1879-1935; Şerif Hüseyin'in büyük oğlu idi. Mekke'de doğmuş, Vahabi ayaklanmasından sonra babasının tahttan çekilmesi üzerine Mekke Kralı olmuş, fakat 1925'te krallıktan çekilmek zorunluğunda kalmış, hayatının sonuna kadar Bağdad'da sürgün kalmıştır. *Chambers Biographical Dictionary*, op. cit., s. 28.

⁷ PRO., FO. 371/3416/189245, *Sir R. Wingate*'ten Hariciyeye, "ivedi" işaretli, kapalı telyazısı No. 1698, Kahire, 15.11.1918.

⁸ *George Kidston*, 1.12.1911'de İngiliz Hariciyesine Birinci Sekreter atanmıştı. *Foreign Office List*, Londra, 1919.

⁹ *Abdul Aziz İbn-i Suud*, 1880-1953. Riyat'ta doğmuş, Kuveyt'te sürgün hayatı sürmüş, 1901'de Necid ili vali ve komutanı olarak babasının yerini almış ve ailesinin ülkelerini Reşidilerden almak için harekete geçmiştir. Gayesine 1927'de nail olmuş, patriarhal idarenin yerine *İhvan* (kardeşlik) akımını geçirerek, Mekke'yi bütün Müslümanların ziyaret edebileceği kadar salim bir duruma getirmiştir. 1927'de Hicaz ve Necid Kırâlı, 1932'de ise Suudî Arabistan Kırâlı olmuştur. *Chambers Biographical Dictionary*, op. cit., s. 681.

E.C. rümuşunu kullanan yetkili, *Sir R. Wingate*'in tavsiyesine göre harekete geçerek sonucu Hariciyeye, *Sir E. Allenby*¹⁰ ve *Sir R. Wingate*'e bildirmesi için İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri *Amiral Calthorpe*'a bir telyazısı gönderilmesini öneriyordu. Fakat Harbiye Bakanlığı daha önce davranarak gereken direktifleri *Amiral Calthorpe*'a ve İngiliz askerî temsilcisine göndermiş bulunuyordu¹¹ (Bak: Belge No. 1). Aynı Bakanlık, Bırakışmanın bazı maddelerini uygulamadığı iddiasıyla Osmanlı Yönetimi üzerinde, özellikle *General Allenby* vasıtasıyla baskı kullanmağa yelteniyor, Medine'de Fahrettin Paşa'nın, Bırakışmanın 16'ncı maddesi gereğince teslim olmayı reddetmesinin, Osmanlı Yönetimine karşı Bağlaşkların durumunu takviye ettiği görüşünü savunuyor, Bırakışma şartları yerine getirilmezse, İstanbul'un işgal edileceği tehdidini savuruyordu¹².

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın Önerisi:

Bu tehdit karşısında, Osmanlı Yönetimi hareketsiz kalmıyor, Hicaz, Asir ve Yemen'deki Türk garnizonlarıyla doğrudan temas edemediğinden, Mısır'daki İngiliz telgraf santralı yoluyla, garnizon komutanlarına, Sadrazam ve Harbiye Bakanı Ahmet İzzet Paşa'nın 30 Kasım, 1918 tarihli şu telyazısını gönderiyordu¹³:

“Dört yıldan fazla bir sürece din ve namus uğrunda her türlü fedakârlıkta bulunduktan sonra, bağlaşklarımızla birlikte yenilerek kuvvetsiz bir hale gelen Osmanlı Hükümeti, Antant Devletleriyle¹⁴ bir bırakışma izmalamak zorunluğunda kalmıştır. Bırakışmanın bir maddesine göre Hicaz, Asir ve Yemen'deki Osmanlı kıtaları garnizonları, en yakın Antant komutanına teslim olmalıdır. Namus görevini yillarca yerine getiren siz asker arkadaşlarım bu kararın, ancak anavatani gerçek bir ölümden kurtarmak vatanî

¹⁰ *First Viscount Edmund Henry Hynnman Allenby*, 1861-1936; 1919'da feldmareşal ve lord olmuş, 1919-25 arasında İngiltere'nin Mısır'da özel Yüksek Komiserliğini yapmıştır. *The Concise Dictionary of National Biography*, Oxford, 1967, ss. 7-8.

¹¹ PRO., FO. 371/3416/189245, Hariciye derkenarları, Londra, 16/17.11.1918.

¹² PRO., FO. 371/3416/190620, İmparatorluk Genel Kurmay Başkanlığından *General Milne* ve *General Allenby*'ye kapalı telyazıları No. 71042 ve 71043, Londra, 19.11.1918.

¹³ İngilizceden çevrilmiştir.

¹⁴ Antant Devletleri: İngiltere, Fransa ve İtalya.

duygusuyla alınmış olduğunu takdir edeceksiniz. Bu büyük fedakârlığınız, bizzat düşmanlarımız tarafından dahi hayret ve takdirle karşılanmıştır. Bu ağır yükü, büyük sabır ve itaatle kabul edeceğinize eminim. Bize karşı hâlâ merhametle davranan büyük İngiliz Devletinin içten ve alicenap duygularına güvenmenizi rica eder, en erken vakitte sevgili anavatanınıza salimen dönmeniz için Tanrıya dua eder, hepinizi gözlerinizden öperim”¹⁵.

Bu telyazısı, Fahrettin Paşa’ya ve bunu görenlere yıldırım tesiri yaptı. Fahrettin Paşa, kalenin ve kaleyi savunanların güvenliği için meseleyi gizli tutmak yoluna gitmişse de, bunun duyulmasına tamamen engel olamadı¹⁶.

Bu arada, Kahire’deki İngiliz Yüksek Komiseri *Sir R. Wingate*, Medine’de Fahrettin Paşa’nın, Yemen ve Asir’de Türk vali ve komutanlarının hâlâ Bırakışma koşullarından şüphe ettiklerini ve Arapları Bağlaşık komutanı olarak tanımak istemediklerini, 22.11.1918’de İngiliz Hariciyesine bildiriyor, bu konuda Türk Hükûmetinin ne gibi tedbir aldığı soruyordu¹⁷. Hariciye, buna aynı gün verdiği cevapta, İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri *Calthorpe*’a atfen, Hicaz, Asir ve Yemen’deki garnizonlar konusunda hiçbir taviz verilmeyeceğini, onların teslim olması gerektiğini, Türk Hükûmetinin onlarla temas edememekle beraber, Mısır’daki İngiliz telsiz santrali aracılığıyla onlara Türkçe kapalı bir telyazısı göndererek teslim olmalarını emrettiğini bildiriyordu¹⁸.

Bu belge de Hariciyede bazı yorumlara yol açtı. Birinci Sekreter *George Kidston*, belgeye not ettiği derkenarda şöyle diyordu:

“Bırakışmanın 12’nci maddesi gereğince tüm resmî Türk telyazılarının kontrolden muaf tutulmasını kabul etmekle ahmakça bir hata işledik. Bunun sonucu olarak Türklerin

¹⁵ PRO., FO. 371/3416/192955, Ahmet İzzet Paşa’dan Hicaz, Asir ve Yemen’deki Osmanlı garnizon komutanlarına telyazısı, İstanbul, 30 Kasım, 1918; Kıcıman, ss. 390-391.

¹⁶ Kıcıman, s. 391.

¹⁷ PRO., FO. 371/3416/193426, *Sir R. Wingate*’ten Hariciyeye telyazısı No. 1734, Kahire, 22.11.1918.

¹⁸ PRO., FO. 371/3416/190494, Hariciyeden *Sir R. Wingate*’e kapalı telyazısı No. 1403, Londra, 22.11.1918.

şimdi tüm Ordu komutanlarına kapalı telyazıları göndermelerine müsaade ediyoruz. Bu suretle, Ermenilerin katledilmesini kışkırtan veya Azerbaycan Cumhuriyetinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin gayelerine yardım eden hareketlerde bulunulmasını emreden mesajları kendi kontrolümüzdeki telgrafhanelerden göndermelerini mümkün kılıyoruz.”

E.C. rümuğunu kullanan başka bir hariciyeci, bundan böyle telyazılarının açık olarak gönderilmesinde direktmeleri lüzumunu belirtiyor, fakat Fahrettin konusuyla ilgili telyazısı açık olarak gönderilirse şüphe yaratacağını ekliyordu¹⁹.

Fahrettin Paşa'nın Direktmesi Arapları Çileden Çıkartıyor:

Fahrettin Paşa'nın Medine'yi teslim etmemekte direktmesi, Arapları çileden çıkartıyordu. Bu hususu 22.11.1918'de Cidde'ye atfen Hariciyeye bildiren *Sir R. Wingate*, Arapların saldırıya geçerek misilleme hareketinde bulunmak tehdidini savurdıklarını, onların Bırakışmayı ihlâl edici hareketlerini engellemesi için Hicaz Kırılını ikaz ettiğini fakat durum bellisiz bir süre devam ederse, Arapların kontrolden çıkması tehlikesinin var olduğunu bildiriyordu²⁰. Hariciyede Birinci Sekreter *George Kidston*, 24.11.1918'de bu belgeye eklediği derkenarda, Türklerin Arapları muharip olarak değil âsi olarak kabul ettiklerini, Bırakışmanın onlara karşı uygulanamayacağı görüşünde olduklarını Harbiye Bakanlığının bir telyazısında okuduğunu kaydediyor, şunları ekliyordu:

“Bu şekilde davranmaları için herhalde Türkiye Hükûmeti tarafından kapalı bir telyazısıyla kendilerine direktif gönderilmiştir. Böyle bir telyazısını Yemen'deki komutanlara göndermelerine biz de müsaade verdik²¹.”

Gerçekte durum, *George Kidston*'un tahmin ettiği gibi değildi. İngiliz Askerî İntelicens Servisi şefinin²² 27.11.1918'de Hariciyeye bildirdiğine göre, Hicaz Seferî Kuvvetleri Başkomutanı Fahrettin

¹⁹ Ibid., 19/20.11.1918 tarihli derkenarlar.

²⁰ PRO., FO. 371/3416/193953, *Wingate*'ten Hariciyeye, kapalı telyazısı No. 1739, Kahire, 22.11.1918.

²¹ PRO., FO. 371/3416/193953, *George Kidston*'un 24.11.1918 tarihli derkenarı.

²² *Director of Military Intelligence*.

Paşa, teslim olması için Sadrazam tarafından İngiliz Bahriyesi Telgraf Santrali vasıtasıyla gönderilen emri 8.11.1918'de almış, El Ula'daki Türk komutanını, bu mesajı aldığını teyit ettiği için cezalandırmıştı. Öte yandan Hicaz Seferi Kuvvetlerinin durumunda hiçbir değişiklik olmadığını, sadece iletişim güçlükleri yüzünden kuzey bölgesinin bir kısmını boşaltmış olduğunu Harbiye Bakanına bildirmek için 16 ile 19.11.1918 tarihleri arasında birkaç teşebbüste bulunmuştu²³.

İngilizlerin korkusu “Fahri başımıza büyük işler açabilir,,:

Birinci Sekreter *George Kidston*, yukarıdaki son belgeden, iktidar-daki Türk Hükümetinin gücünün Hicaz'a kadar yayılmadığı sonucunu çıkarıyor fakat bunun, Fahrettin Paşa'nın tutumunun İstanbul'dan idare edilmediği manasına gelmediğini, Fahrettin'in İttihat ve Terakki taraftarı olduğunu, Hicaz, Yemen ve Kafkasya'daki direnmenin, Türk Hükümetinden ayrı olarak İttihat ve Terakki tarafından yürütülmekte olması ihtimaline işaret ediyor, şöyle diyordu:

“Fahri, başımıza büyük işler açabilir. Daha uzun süre dayatır ve *Ibn-i Suud*'la Vahabileri²⁴ Hüseyin'e²⁵ karşı kışkırtırsa, Hüseyin güç bir durumda kalabilir. Kahire'den aldığımız son bilgiye göre, Fahri'nin Bırakışma koşullarına itaat etmemesi, Arapları çileden çıkarıyor. . . . Araplar, Bırakışma şartlarına karşıt olarak Kutsal Şehre saldırırlarsa çok yazık olacak, fakat bu davranışları, yukarıda

²³ PRO. FO. 371/3416/196694, İngiliz Askerî İntelicens Servisi Şefinden Hariciyeye yazı No. B. I./982 (M.I. 2), Londra, 27.11.1918.

²⁴ Vahabiler, Necid'de Muhammed İbn-i Abdül el-Vahab (1703-1792) tarafından kurulan ve Suudi ailesine mensup idareciler tarafından 1744'de kabul edilen, Tanrının birliğine inanan bir İslâm akımı idi. Bak *Encyclopaedia Britannica*, c. 23, 1969, ss. 144-145; H. St. John B. Philby, *Arabia of the Wahhabis*, 1930; Ameen Rihani, *Ibn Saoud of Arabia*, 1928.

²⁵ *Hüseyin İbn-i Ali* (1856-1931); 1916'dan 1924'e kadar Hicaz Kırallığı; modern Arap Haşimî hanedanının kurucusu; 1908'den 1916'ya kadar Mekke Emiri; *T. E. Lawrence*'in kışkırtması üzerine 1916'da Osmanlı Hükümetine karşı ayaklanarak Antant Bağlaşmaları safında savaşa girmiş, Osmanlı İmparatorluğunun yenilgiye uğratılması sonucunda Hicaz Kırallığı olmuş, Vahabilerin ve İngilizlerin husumetine sebep olarak 1924'de kırallıktan çekilmiş, ilkin Kıbrıs'a sürülmüş, daha sonra Amman'da yerleşerek hayatının sonuna kadar orada kalmıştır. Bak J. Morris, *The Hashemite Kings*, 1959 ve *Chambers Biographical Dictionary*, op. cit., s. 676.

işaret edilen gelişmelere tercih edilir".²⁶ (Bak: Belge No. 2 ve 2A).

George Kidston'un bu görüşlerine, İstanbul'daki eski İngiliz Büyükelçisi *Sir Louis Mallet*²⁷ de katılıyordu.

Bu arada Harbiye Bakanlığı tarafından yapılan bir öneriyi de ele alan Dışişleri Bakanlığı, 3.12.1918'de *Sir R. Wingate*'e gönderdiği kapalı telyazısında, Medine'nin teslimi için kesin bir tarih tesbit etmesini, Fahrettin Paşa o tarihe kadar teslim olmazsa, Arapların harekete geçmesini durdurmak için İngilizlerin hiçbir tedbir almıyacağını Kıral Hüseyin vasıtasıyla Fahrettin Paşa'ya bildirmesini emrediyordu²⁸. (Bak: Belge No. 3). *Sir R. Wingate*, üç gün sonra buna verdiği karşılıkta, emredildiği gibi hareket edeceğini, bu konuda İstanbul'a bilgi gönderdiğini ve teslim tarihi olarak 15 Aralık, 1918 gün ve öğleyin saat 12'yi tayin etmiş olduğunu bildiriyordu²⁹. Aynı gün Hariciyeye gönderdiği ikinci bir kapalı telyazısında, Türk Hükûmetinden gelen 30 Kasım, 1918 tarihli kapalı telyazısının Medine'de Fahrettin Paşa'ya iletildiğini, bunun alındığının Yenbo'dan teyit edildiğini kaydediyor, şunları ekliyordu:

"Fahri Paşa, telgrafla gönderilen direktifleri kabul edemeyeceğini Yenbo'ya bildirdi. Türk Hükûmetinden yazılı ve tasdikli bir emir almadıkça şehri teslim etmeyecek. Arap Emirleri, Bırakışmaya karşıt davranışlarda bulunmak isteyen Bedevileri kontrol etmede güçlük çekiyorlar. Teslim işlemi ivedi ile yapılmazsa, savaş esirlerinin güvenliği, boşaltma sırasında büyük ölçüde tehlikeye girebilir. Bu gecikmeden Fahri'nin maksudını anlamak güç. Bırakışmayı kabul mühleti olan 15 Aralık'a kadar ve husumet yeniden başlamadan önce, Medine'ye ulaşması gereken, usule göre akredite edilmiş bir Türk subayının derhal İstanbul'dan gönderil-

²⁶ PRO., FO. 371/3416/196694, 26.11.1918 tarihli derkenarlar.

²⁷ *Sir Louis Mallet* 10.10.1913'de İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliğine atanmış, Osmanlı Hükûmetinin Antant Bağlaşıkalarına karşı Birinci Dünya Savaşı'na girmesi üzerine İstanbul'dan ayrılmıştı. *Foreign Office List*, Londra, 1914.

²⁸ PRO., FO. 371/3416/197485, Hariciyeden *Wingate*'e kapalı telyazısı No. 1473, Londra, 3.12.1918.

²⁹ PRO., FO. 371/3416/201969, *Sir R. Wingate*'ten Hariciyeye kapalı telyazısı No. 1824, Kahire, 6.12.1918.

mesini ve beraberinde Fahri'ye hitap eden yazılı direktifler getirmesini öneririm”³⁰.

Osmanlı Hükûmeti, İngilizler Tarafından Sıkıştırılıyor:

İki gün sonra, İngiliz Askerî İntelicens Servisi Şefi, Hariciyeye gönderdiği bir yazıda, usule göre akredite edilmiş bir Türk subayının, beraberinde Fahrettin'e hitap eden yazılı emirler olduğu halde İstanbul'dan derhal yola çıkarılması konusunda Osmanlı Hükûmetini ikaz etmesi için İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserine emir verilmesini öneriyordu³¹. Bu yazışmalar üzerine İngiliz Hariciyesi, 9.12.1918 tarihinde İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı *Amiral Webb*'i, vakit geçirmeden Türk Hükûmetini derhal harekete geçmeye ikaza davet ediyordu³². Dört gün önce İngiliz Harbiye Bakanlığı da, İstanbul'daki İngiliz Askerî Ataşesi *General Deedes*'i, Asir ve Yemen'deki Türk garnizonlarının teslimi konusunda, Türk Hükûmeti üzerinde baskı kullanmaya davet ediyordu³³.

Bu arada Cidde'den alınan haberlere göre, Fahrettin'in Bin Suud'la gizlice işbirliği yapması ihtimali, onun teslim olmayı geciktirmesi ve Hurma dolaylarında yeniden başlayan Vahabi akımının bu gecikmeyle ilişkin görülmesinin yarattığı endişe, Şerifin çok canını sıkıyordu. Fahrettin'in Kırıl Hüseyin'le Bin Suud arasında husumet başlatmayı ümit ettiği inanıyordu³⁴. (Bak: Belge No. 4). *Sir R. Wingate*, Hicaz ve Yemen'deki Türk komutanlarının, Bırakışmanın şartlarını yerine getirmeyi süründürmelerinin nedenlerini şöyle izah ediyordu: “Osmanlılar herhalde Arap aşiretleri arasında husumeti tahrik etmek ve Hicaz kiralının, İngiliz taraftarı, birleştirici politikasına karşı yerli muhalefeti örgütlemek niyetinde idiler. Bir süreden beri Hicaz'da dolaşan söylentilere göre, Medine'de Fahrettin Paşa,

³⁰ PRO., FO. 371/3416/201365, *Wingate*'ten Hariciyeye, “ivedi” işaretli kapalı telyazısı No. 1826, Kahire, 6.12.1918.

³¹ PRO., FO. 371/3416/202663, İngiliz Askerî İntelicens Şefinden Hariciyeye yazı No. B.I./1144 (M.I.2), Londra, 8.12.1918.

³² PRO., FO. 371/3416/201365, Hariciyeden *Amiral Webb*'e, “ivedi” işaretli, kapalı telyazısı No. 95, Londra, 9.12.1918.

³³ PRO., FO. 371/3416/201469, Harbiye Bakanlığundan *General Deedes*'e kapalı telyazısı, Londra, 5.12.1918.

³⁴ PRO., FO. 371/3416/202007, *Wingate*'ten Hariciyeye kapalı telyazısı No. 1829, Kahire, 7.12.1918.

İbn-i Suud'la değilse, Necid ve Hurma'daki İhvan'la³⁵ temas halinde idi." *Sir Wingate'e* göre, "Osmanlı Hükûmetinin bu kabil entrikalarla herhangi bir ilişkisi varsa, hiç vakit geçirmeden onu şiddetle kınamalı ve icap ederse misilleme hareketine geçileceği ihtar edilmelidir"³⁶.

Medine'ye Bir Türk Elçi Gönderiliyor :

Bu arada İstanbul'da, İngiliz Yüksek Komiseri *Amiral Calthorpe*'un ikazı üzerine, Osmanlı Harbiye Bakanlığı, beraberinde yazılı emirler taşıyacak bir Türk subayının derhal Medine'ye hareket etmesini kabul ediyordu. Bu hususu 8.12.1918'de Hariciyeye duyuran Yüksek Komiser Yardımcısı *Amiral Webb*, *Amiral Calthorpe*'un bu Türk subayını bir destroyerle derhal Port Said'e gönderebileceğini, oradan herhalde bir deniz uçağıyla hedefe ulaştırılabileceğini bildiriyordu. Hariciye buna 10.12.1918'de verdiği karşılıktta, söz konusu Türk subayının derhal hareket etmesi için gereken aranjmanı yapmasını *Webb'e* emrediyordu³⁷. Bunun üzerine derhal harekete geçen *Amiral Webb*, beraberinde Türk Hükûmetince verilen ve Medine'nin derhal teslimini Fahrettin'e emreden yazılı emirler taşıyan Türk subayını, 10.12.1918 Salı günü ö.s. saat 5'te İstanbul'dan hareket eden İngiliz *Hind* destroyeri ile İskenderiye'ye gönderiyor, öte yandan, teslim mühletinin 15 Aralıkta sona ereceğini Türk Hükûmetine bildiriyordu³⁸.

Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri bu haberi alır almaz, Hariciyeye gönderdiği kapalı telyazılarında, söz konusu Türk subayının İskenderiye'den deniz uçağıyla gönderilemeyeceğini çünkü orada uzun menzilli uçak bulunmadığı gibi bunu temin etmek için vakit de olmadığını, dolayısıyla *Hind* destroyerinin Port Said'e, oradan da doğruca

³⁵ *El İhvan* (Kardeşler Cemiyeti). İbn-i Suud Emîrliği hududu içinde çeşitli tekkeleri bulunan bu emîrliğin başlıca idare teşkilâtını temsil eden koyu dindarlardan müteşekkil cemiyet. Bu cemiyetin müritleri, kendi tarikat ve düşünceleri için hayatlarını fedaya hazırıldılar. Halifeye karşı ayaklanan Şerif Hüseyin ve taraftarlarını kâfirlerden aşağı görüyorlar; saldırıya geçerek onları Medine'den çıkarmaya çalışıyorlardı. Kıcımın, s. 223.

³⁶ PRO., FO. 371/3416/203283, *Wingate*'ten Hariciyeye kapalı telyazısı No. 1853, Kahire, 9.12.1918.

³⁷ PRO., FO. 371/3416/202075, *Amiral Webb*'ten Hariciyeye, kapalı telyazısı No. 132, İstanbul, 8.12.1918 ve Hariciyeden *Webb'e*, kapalı telyazısı No. 114, Londra, 10.12.1918.

³⁸ PRO., FO. 371/3416/203439, *Webb*'ten Hariciyeye ve *Wingate'e*, "ivedi!" işaretli kapalı telyazısı No. 146, İstanbul, 10.12.1918.

Yenbo'ya gitmesi için gereken direktifin verilmesini rica ediyor ³⁹; elçi olarak gelecek Türk subayının Yenbo'ya varmasında vukubulması muhtemel kaçınılmaz gecikmeyi gözönünde tutarak Bırakışmanın, icap ederse, elçinin muvasalatından 72 saat uzatılması için gereken aranjmanı yapıyordu. Bundan maksat, beraberinde getirdiği direktifleri Medine'de Fahrettin'e iletmesi için Türk elçiye kâfi zaman vermektir ⁴⁰.

Fahrettin Paşa'nın Üç Mektubu :

Bu arada İngiliz Askerî İntelicens Şefi, "oldukça gizli ve inanılır" bir kaynaktan şu haberi aldığını 14.12.1918'de Hariciyeye bildiriyordu :

"Fahri Paşa, 6 Aralıkta Arap Bırakışma Hey'etine kapalı üç mektup ilettiler. Mektuplardan biri, Osmanlı Harbiye Bakanına hitap ediyor; ondan, Halife tarafından bir emir gönderilmedikçe Medine'yi Padişahın bayrağı altında korumaya devam edeceğini Padişaha bildirmesini rica ediyor. Sadrazama gönderilen ikinci mektubun benzer bir mesajı ihtiva ettiğine inanılmaktadır. Yine Harbiye Bakanlığına gönderilen üçüncü mektup, bu bakanlık tarafından İngiliz temsilcisi eliyle gönderilen iki mesajın alındığını doğrulamakla beraber, İngiliz elinden geçen bu mesajların mevsubiyeti konusunda şüphe beyan eder. Fahri'nin ileri sürdüğüne göre, Bırakışma koşulları, Medine'deki askerî kuvvetleri kapsamıyor çünkü bağımsız Medine Muhafızlığı, askerî bakımdan 23'üncü Ordu Komutanının kontrolü altında bulunan Hicaz İli gibi aynı komutanlık altında gelmiyor. Bu yüzden Medine Muhafızlığı konusunda kesin emirler bekliyor. Bütün bu mektuplar, Fahri Paşa tarafından, Hicaz Seferî Kuvvetleri Komutanı olarak değil, Medine Askerî Valisi sıfatıyla imzalanmıştır" ⁴¹.

³⁹ PRO., FO. 371/3416/204081, *Wingate*'ten Hariciyeye, kapalı telyazısı No. 1859, Kahire, 11.12.1918.

⁴⁰ PRO., FO. 371/3416/204873, *Wingate*'ten Hariciyeye, kapalı telyazısı No. 1867, Kahire, 12.12.1918.

⁴¹ Kıcıman'ın anlattığına göre, İstanbul'a yazılacak cevapların tesbiti için dört gün çalışılmıştı. Fahrettin Paşa, Padişaha yazdığı cevapta, "İrade-i Seniye"yi şeref telâkki edinceye kadar Medine-i Münevvereyi savunmaya devam edeceğini bildirmişti. Harbiye Bakanlığına, "Medine Kalesinin herhangi mahsur bir Kalaya

Fahrettin'in bu mazeretlerini İngiliz Genel Kurmayı kabul etmediği gibi, Askerî İntelicens Şefi Tümgeneral *Thwaites* de, Hariciye Müsteşarı *Lord Hardinge*'den⁴² şunu rica ediyordu:

“Söz konusu mektupların şifreden açılmış metinlerini görmede ısrar etmesi için *Amiral Webb*'e direktif verilmelidir. Medine, 15 Aralığa kadar teslim edilmediği takdirde, Boğazlardaki⁴³ istihkâmların tahrip edileceği, Türk Hükûmetine bildirilmelidir. *Lord Hardinge* kabul ederse, Fahri'ye benzer bir yazı göndererek inatçılığının ancak kendi memleketinin aşağılık bir duruma düşmesine yol açacağını ihbar etmesi için *Sir R. Wingate*'e direktif verilmelidir. Orta Arabistan'daki durumdan haberimiz olduğu ve bu yönden de kendisi için hiçbir ümit olmadığı Fahri'ye ayrıca bildirilmelidir. Bu bilgi İbn-i Suud'un eline geçerse hiçbir zarar yapmayacaktır”.

Bunun üzerine Hariciye, aynı gün *Webb*'e gönderdiği kapalı bir telyazısında, Askerî İntelicens Şefinin önerisini tekrarlıyor, Fahrettin'in gönderdiği mektupların çözülmüş metinlerini görmede ısrar etmesini ve 15 Aralığa kadar Medine teslim edilmediği takdirde Boğazlardaki istihkâmların tahrip edileceğini Osmanlı Hükûmetine bildirmesini emrediyordu. Yine aynı gün *Wingate* de durumdan haberdar ediliyor ve Osmanlı Hükûmetine yapılan tehdidin, Türk subayı tarafından yazılı olarak Fahrettin'e götürülecek emirlere eklenmesi kendisine emrediliyordu⁴⁴. (Bak: Belge No. 5). Hariciyenin bu mesajı, Fahrettin'e gönderilecek olan ve 13 Aralıkta Kahire'ye varan Türk subayına verildi. Bu yüzden subayın Yenbo'dan hareketi 15 Aralık akşamı saat 9'a kadar ertelendi. Bunu 16.12.1918'de Hariciyeye

benzemediğini, şehrin, 'Merkad-ı Nebevî' ile müşerref olması hasebiyle 'Hilâfet' sıfatının mesnedini teşkil ettiğini ve asırlardan beri 'Halife' ve 'Hakan' namına muhafaza ve müdafaa olunan Makam-ı Mukaddes'in tahliye ve teslimi için ancak İrade-i Seniye'ye itaat edilebileceğini ve başka şekilde hiçbir emri kabul etmeyeceğini” bildirmişti. Kıcıman, s. 415.

⁴² *Lord Hardinge of Penshurst*, 1.11.1916'da İngiliz Hariciyesine müsteşar atanmıştı. Bak *Foreign Office List*, Londra, 1917.

⁴³ Marmara Denizine açılan Boğazlar kastediliyor.

⁴⁴ PRO., FO. 371/3416/206367, İngiliz Askerî İntelicens Şefinden Hariciyeye yazı No. B.I/1248 (M.I.2), Londra, 14.12.1918; Hariciyeden *Webb*'e kapalı telyazısı No. 136. Londra, 14.12.1918 ve *Wingate*'e kapalı telyazısı No. 1526, Londra, 14.12.1918.

duyuran *Wingate*, elçinin götürdüğü direktifleri alarak onlara itaat edeceğini Fahri bildirinceye kadar, Bırakışmanın teknik bakımdan sona ermesine rağmen, düşmanca davranışlara yeniden başlamayı ertelemeleri için Medine etrafındaki Arap kuvvetlerinin Emirlerine tavsiyede bulunulduğunu, Fahrettin bu direktiflere uymazsa, husu- metin tekrar başlayacağını belirtti⁴⁵. (Bak: Belge No. 17).

Medine Teslim Edilmezse Boğazlardaki İstihkâmlar Havaya Uçurulacak:

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Yardımcısı *Amiral Webb* de, Hükûmetinden aldığı direktif üzerine, Osmanlı Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir notada, 15 Aralığa kadar veya özel elçiyle Fahrettin'e gönderilen direktifler alındıktan sonra, Medine teslim edilmezse, Boğazlardaki istihkâmların tahrip edileceği tehdidini savuruyor, Osmanlı Hariciyesi buna verdiği cevapta, Hükûmetin yetkisinin Asir, Yemen ve Hicaz'a kadar yayılmadığı mazeretini ileri sürüyordu⁴⁶. (Bak: Belge No. 6). Fakat İngiliz Hariciyesi bu mazereti kabul etmiyor, Bırakışmanın Osmanlı Hükûmetiyle imzalandığını, Bırakışma hükümlerinin uygulanmasından bu hükûmetin sorumlu olduğu, bunu uygulayamadıkları takdirde sorumluluğun kendilerine ait olacağını kabul etmeleri gerektiğini 13.1.1919'da *Amiral Calthorpe*'a bildiriyordu⁴⁷. Oysa ki *Sir R. Wingate*, 15.12.1918'de Hariciyeye gönderdiği kapalı telyazısında, Yenbo'ya gönderilen Türk elçisinin 15 Aralık sabahı hareket etmesinin beklendiğini, aynı gün öğleden itibaren Bırakışmanın 72 saat süre ile uzatılmış olduğunu, elçinin görevi konusunda Bırakışmanın sona ermesinden iki veya üç gün haber alamıyacağından, Boğazlardaki istihkâmların tahribatının, Fahrettin'in kesin

⁴⁵ PRO., FO. 371/3416/206797, *Wingate*'ten Hariciyeye, "ivedi" işaretli, kapalı telyazısı No. 1892, Kahire, 16.12.1918 ve Belge No. 207662, Hedgehog'dan Askerî İntelicens Şefine, kapalı telyazısı No. S. H. 1837, Kahire, 13.12.1918.

⁴⁶ PRO., FO. 371/4166/3402, *Amiral Calthorpe*'den Hariciyeye yazı No. 1021, İstanbul, 16.12.1918 ve ilişikte Osmanlı Hariciyesine gönderilen nota ve verilen cevap; PRO., FO. 371/3416/207587, *Webb*'ten Hariciyeye, "ivedi" işaretli, kapalı telyazısı No. 189, İstanbul, 16.12.1918. Hariciyede Birinci Sekreter *George Kidston* bu belgeye şu derkenarı ekledi: "Fahri itaat etmezse, tehdidi yerine getirmede herhangi bir tereddüt olmayacağı ümit edilir". (Bak: Belge No. 7).

⁴⁷ PRO., FO. 371/4166/3402, Hariciyeden *Amiral Calthorpe*'a, kapalı telyazısı No. 80, Londra, 13.1.1919.

davranışıyla ilgili olarak *Wingate* tarafından gönderilecek raporun alınacağı tarihe kadar erteleneceği tahminini yürütüyordu⁴⁸.

Osmanlı Hükümeti Yeniden Sıkıştırılıyor:

Bu arada İstanbul'dan gönderilen Türk subayı Fahrettin Paşa'yla görüşüyor, fakat Fahrettin, Bırakışmanın, düzen ve sükûnun devamını sağlamak amacıyla kâfi sayıda askerî kuvvet bulundurulmasını derpiş eden 16'ncı maddesinin son bendinin, Kilikya gibi Hicaz'a da şamil olduğunu ileri sürerek Medine'yi teslim etmeyi yine reddediyordu. Bu haberi 23.12.1918'de Hariciyeye duyuran *Wingate*, şunu öneriyordu:

“Türk Hükümetinin hâlâ iyi niyetle davrandığını zannediyorsanız, Padişah'tan Fahri'ye bir mektup gönderilerek 16'ncı maddenin son bendinin Hicaz'a şamil olmadığı ve müzakereyi uzatmadan teslim olması kendisine bildirilmelidir. Mektubu taşıyacak zat, yüksek rütbeli bir Türk subayı olmalı ve icap ederse Fahri Paşa'nın yerini alabilmesi için kendisine yazılı yetki verilmelidir. Mektup gönderilmeden önce, muhteviyatı, İstanbul'daki Yüksek Komiser tarafından kontrol edilmelidir. Mektubu taşıyacak subay, oldukça süratli bir savaş gemisiyle doğrudan Yenbo'ya gönderilmelidir. Öte yandan, ultiमतomda belirtilen mühlet sona ermiş olduğundan, Hicaz'da şimdi bir savaş hali mevcuttur”.

Bu öneri üzerine Hariciye, Amiral *Calthorpe*'a gönderdiği 26.12.1918 tarihli kapalı telyazısında, *Wingate*'in tavsiye ettiği gibi hareket etmesini emrediyordu. Öteyandan Hariciyede bu belgeye bir derkenar ekleyen Birinci Sekreter *George Kidston*, şöyle diyordu:

“...Ellerinden hiçbir şey gelmeyen bu gibi kuryelerin gidip gelmesinde ben hiçbir iyilik görmüyorum. Bu ancak Türk Hükümetine, her türlü sorumluluktan kaçınmak fırsatını verecek. Durumun sürüp gitmesinden hiçbir iyilik gelmeyecek. Yegâne tatmin edici hal şekli olarak Bırakışmanın sona erdiğini ve hareket serbestimiz olduğunu beyan etmeliyiz⁴⁹.” (Bak: Belge No. 8).

⁴⁸ PRO., FO. 371/3416/206207, *Wingate*'ten Hariciyeye, “ivedi” işaretli kapalı telyazısı No. 1886, Kahire, 15.12.1918.

⁴⁹ PRO., FO. 371/3416/210837, *Wingate*'ten Hariciyeye, “ivedi” işaretli

Bu gelişmeler karşısında, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Yardımcısı Amiral *Webb*, Osmanlı Hükûmetini durmadan sıkıştırıyor, husele gelmesi muhtemel "ciddî sonuçlara" tehdit edici notalarıyla işaret ediyor, Asir ve Yemen'e daha kıdemli bir subay gönderilmesi için uğraşıyordu⁵⁰.

Yüzbaşı Ziya'nın Anlattıkları :

Öte yandan, Medine'ye gönderilen Türk subayı Yüzbaşı Ziya, Fahrettin Paşa'yla görüşükten sonra 24 Aralık, 1918'de Medine yakınındaki Arap karargâhına dönmüştü. Anlattığına göre Fahrettin, İstanbul'dan gönderilen mektubun Hicaz Seferi Kuvvetleri Komutanına hitap ettiğini, Peygamberin türbesinin muhafızı sıfatıyla görevine ancak Padişah tarafından son verilebileceğini söylemişti. Fahrettin, tutumunda inat ediyordu. Türk subayının söylediğine göre, sonuçta, geriye kalan erlerle birlikte Harem'e çekilerek, bir fedakârlık örneği olarak, kendi kendini muhtemelen havaya uçuracaktı. Fahrettin Paşa'nın bir gün yemekte dediği gibi, Peygamberin bahçesinde yığılı duran cephaneye bir kurşun sıkarak Mescidin damında toplanan "Medine Müdafileri"ni Peygamberin Türbesiyle birlikte göklere uçurmayı düşünüyordu⁵¹. Bu maksat için Harem'e erzak ve mühimmat taşınmıştı.

Yine Türk elçinin anlattığına göre, subaylardan bazıları Fahrettin'e muhalifti, fakat Fahrettin'in enformasyon örgütü, dinî taassubu ve ordu üzerindeki dikkate değer disiplini, bu subayların kendi görüşlerini açıkça beyan etmelerine engel oluyordu. Elçiyle erler arasında herhangi bir temas olmaması için emir verilmişti. Yine elçinin gönüllü olarak söylediğine göre Fahrettin, Yemen'le temas halinde idi. Elçiye bakılacak olursa, "Peygamberin türbesi ancak Fahrettin başka bir generalle değiştirildiği takdirde kurtarılabilir ve problem çözülebilirdi". Elçinin anlattığına göre, Medine'de para, hayvan yemi ve gıda pek azalmıştı, fakat Harem'de 600 kişiyi altı ay besleyecek kadar

kapalı telyazısı No. 1926(R), Kahire, 23.12.1918 ve Hariciyeden *Calthorpe*'a kapalı telyazısı No. 205, Londra, 26.12.1918.

⁵⁰ PRO., FO. 371/3416/213199, *Webb*'ten *A. J. Balfour*'a yazı No. 56/1021, İstanbul, 15.12.1918, ilişkide Osmanlı Hariciyesiyle yaptığı yazışma suretleri (Bak: Belge No. 9); *ibid.*, No. 213521, *Webb*'ten Hariciyeye, kapalı telyazısı No. 263, İstanbul, 29.12.1918.

⁵¹ Kıcıman, s. 238.

gıda vardı. Elçi Medine'den ayrılırken, İstanbul'a gönderilmek üzere Fahrettin tarafından kendisine şifreli bir yazı verilmişti. Bu raporu 30.12.1918'de Kahire'den Hariciyeye gönderen *Sir R. Wingate*, şunları ekliyordu: "Fahri'nin yerini alacak subaya, türbeyi terketmesi için Fahri'yi zorlayıcı yetki verilmesini ümit ederim".⁵²

Bu belge de Hariciyede bazı yorumlara yol açtı. Birinci Sekreter *George Kidston*, 7.1.1919'da belgeye eklediği derkenarda şöyle diyordu:

"Askerî İntelicens Şefinin emri üzerine 17 Aralıkta İstanbul'a gönderdiğimiz bir telyazısında, 15 Aralıkta kadar veya gönderilen direktifleri Fahri Paşa'nın alacağı tarihe kadar Medine teslim olmazsa, Boğazlardaki istihkâmların berhava edileceğini bildirmiştik. Fahri teslim olmadı. Yine Askerî İntelicens Şefinin direktifi üzerine, 4 Ocakta İstanbul'a gönderdiğimiz telyazısında, Fahri, İstanbul'dan özel kurye ile gönderilen direktifleri aldıktan sonra yine dire-tirse, Boğazlardaki istihkâmlardan birinin, kısa bir süre sonra ikinci istihkâmın havaya uçurulmasını emretmiş-tik (Bak: Belge No. 18). Genel Kurmay Başkanının emri üze-rine dün bana bir telyazısı gönderen Albay Gribbon, bu konuda diğer Bağlaşıklarımıza danışıp danışmadığımızı veya danışmak niyetinde olup olmadığını sordu. Askerî Makamların yazılı emirleri üzerine gönderdiğimiz direk-tifler, Bırakışma koşullarının uygulanmasıyla ilişkin olduğun-dan, Harbiye Bakanlığının mesajını hiçbir yorumda bulun-madan, doğrudan Amiral *Webb*'e göndermiş-tik. Yaptığımız tehdit konusunda diğer Bağlaşık Hükûmetlere bilgi verilme-di. Bütün mesele, Türklerle imzalanan Bırakışmanın uygulan-masından hangi devletin sorumlu olduğudur. Harbiye Ba-kanlığı yazı ve telyazılarından anlaşıldığına göre, şimdiye kadar Türk Bırakışma hükümlerinin uygulanmasından Askerî Makamlarımız kendilerini sorumlu sayıyorlardı, fakat General *Sir Henry Wilson*'un⁵³ bu sorusu ortada bir

⁵² PRO., FO. 371/3416/213617, *Wingate*'ten Hariciyeye, "ivedi" işaretli, kapalı telyazısı No. 1985, Kahire, 30.12.1918.

⁵³ *Sir Henry Hughes Wilson* (1864-1922); 1919'da İngiliz Ordularında feld-mareşallığa terfi etmiş, bir yıl önce İmparatorluk Genel Kurmay Başkanı olmuştu. *Chambers Biographical Dictionary*, op. cit., s. 1369.

şüphe olduğunu meydana çıkarıyor. Türklerle imzalanan Bırakışmanın uygulanmasından sorumlu biz miyiz ve her defasında Bağlaşıklarımıza danışmadan askerî harekette bulunabilir miyiz? . . . Anlaşılan bu konuda ancak *Versailles'* deki Konsey bir karar verebilir. . . . Bu arada, General *Wilson*'un sorusuna temasla, Fahri Paşa Medine'yi teslim etmemekte diretirse, Boğazlardaki istihkâmlar konusunda ne gibi davranışta bulunacağımıza dair meslektaşlarına bilgi vermesini Amiral *Webb*'e bildirebiliriz”.

Kidston'un bu önerisi üzerine Hariciye, 5.1.1919'da Amiral *Webb*'e gönderdiği kapalı telyazısında şu direktifi veriyordu:

“Harbiye Bakanlığının arzusu şu: Fahri'ye gönderilen ikinci hey'et de başarısızlığa uğrarsa, askerî makamlarla yapacağınız danışmalar sonucunda, Boğazlarda şahsen seçeceğiniz istihkâmlardan biri tahrip edilmelidir. Bu hareket istenilen sonucu getirmezse, ikinci bir istihkâm da tahrip edilmelidir. Buna göre lüzumlu aranjmanları yapınız. Bu konuda Türk Hükûmetine resmî hiçbir bildiri vermeyiniz, fakat lüzumlu görürseniz durumu gayri resmî olarak bildiriniz”⁵⁴. (Bak: Belge No. 10 ve 10A).

Fahrettin'e Yeni Bir Elçi Gönderiliyor:

Altı gün önce, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Yardımcısı Amiral *Webb*, yapılan yeni öneri üzerine, Osmanlı Hükûmetinin şu tedbirleri aldığı Hariciyeye bildiriyordu: “1. Albay rütbesinde bir subay, Fahrettin'e teslim olmasını emreden mektubu götürecekt; 2. Harbiye Bakanı ona son bir mektup yazacak; 3. Baş Mabeyinci, Padişahın, yukardaki emirlerin yerine getirilmesini istediğini Fahrettin'e bildirecek. Bu tedbirler başarısızlığa uğrarsa Albay, Fahrettin'i görevinden affeden *İrade-i Seniye*yi ona teslim ederek onun yerini alacak. Bir Molla olan Adalet Bakanı Haydar Efendi de, kendi şahsî etkisini kullanmak üzere, Medine'ye gidecek hey'ete katılacak”⁵⁵.

⁵⁴ PRO., FO. 371/3416/213617, Hariciyeden Amiral *Webb*'e kapalı telyazısı No. 32, Londra, 5.1.1919.

⁵⁵ PRO., FO. 371/4166/740, *Webb*'ten Hariciyeye, kapalı telyazısı No. 280, İstanbul, 30.12.1918.

Bu tedbirler, İngiliz Hariciyesinde iyi karşılanmakla beraber, yetkililerden *N. D. Peterson*, gönderilmekte olan Türk subayının Fahrettin'in yerini alacak kadar kıdemli olmadığına işaret ediyor, bu arada, hey'etin Pord Said'e ulaştığını kaydediyordu. R. rümlü hariciyeci ise, bir veya iki istihkâm berhava edilmedikçe bu hey'etten iş çıkmıyacağı görüşünü ileri sürüyordu⁵⁶.

Öte yandan Fahrettin Paşa'yı gördükten sonra Medine'den Yenbo'ya dönen Türk yüzbaşı Ziya, aşağıdaki mektubun Osmanlı Harbiye Bakanlığına gönderilmesini İngiliz makamlarından rica ediyordu:

“Mektubunuzu Fahrettin Paşa'ya tevdi ettim ve kendisinden zat-ı âlinize hitap eden bir cevap aldım. Yenbo'daki İngiliz subayı, kıdemli bir Türk subayı gelinceye kadar burada kalmamı istiyor. Sizi derhal görmem lâzım çünkü Padişah'tan bir İrade olsa dahi, Fahrettin Paşa'nın teslim olmayacağı görüşündeyim. Asker ve silâhlarıyla birlikte Türkiye'ye dönmesine müsaade edilmezse Medine'yi terketmeyecek”.

Sir Wingate, 2.1.1919'da bu mektubu Hariciyeye iletirken, Türk Albay ulaşıncaya kadar Yüzbaşı Ziya'yı Yenbo'da alakoyacağını, Albay gelince Yüzbaşının onun emrine tabi olacağını bildiriyor, Ziya'nın kaleme aldığı mektubun hedefine ulaştırılması için Kahire'ye gönderildiğini bildiriyordu⁵⁷.

Bu belge Hariciyede büyük ilgi topladı. Birinci Sekreter *George Kidston*, 6.1.1919'da belgeye eklediği derkenarda, Medine'deki durumun “çok huzursuz” olduğunu, Fahrettin Harem'e çekilerek orada kendini havaya uçurmak tehdidini yerine getirirse, bunun İslâm Dünyası üzerinde “feci etki” yaratacağını kaydediyor, şöyle diyordu:

“Böyle bir ihtimal ihmal edilemez, çünkü Fahri bir fanatiktir. Hatırlarda olduğu gibi, bir süre önce, Peygamberin ona görünerek direnmekte devam etmesini önerdiği iddiasında bulunmuştu. Meselenin başka bir nahoş tarafı da var: Fahri'nin Hurma'da İhvan akımıyla temas halinde olduğu haberi. İbn-i Suud, Vahabiler ve Fahri, Hüseyin'e karşı birleşirlerse, oldukça nahoş imkânlara yol açabilirler. Bu

⁵⁶ PRO., FO. 371/4166/740, 3.1.1919 tarihli derkenarlar.

⁵⁷ PRO., FO. 371/4166/1554, *Wingate*'ten Hariciyeye, kapalı telyazısı No. 9, Kahire, 2.1.1919.

şartlar içinde Fahri'nin İstanbul'a şifreli bir mektup göndermesine müsaade etmek bana hatalı görünüyor; tabii Kahire, Türk şifresinin anahtarına malikse ve mektubu göndermeden içindekilerini öğrenirse, bu istisna teşkil edebilir”.

R. G. rümlü hariciyeci, Boğazlardaki istihkâmlardan birinin berhava edileceği haberinin Fahrettin'e etki yapması ihtimaline işaret ediyor, istihkâmın en erken vakitte berhava edilmesi lüzumunu belirtiyordu. Dışişleri Bakan Vekili *Lord Curzon* ise, Fahrettin'e gönderilmekte olan yeni elçinin temaslarının sonucunu beklemek gerektiğini ileri sürüyor; bundan da bir şey çıkmazsa, o zaman “harekete geçmemiz gerekecek” diyordu ⁵⁸. (Bak: Belge No. 11 ve 11A).

Fahrettin Paşa'nın Dört Mektubu :

Dört gün sonra *Sir R. Wingate*, Kahire'den Hariciyeye bazı gizli belgeler iletliyordu. Bunlar arasında bizzat Fahrettin Paşa tarafından yazılmış dört mektubun aslı da vardı. Bu mektuplar, Medine yakınındaki Şerifci Arap kuvvetlerine komuta eden Emîrlar tarafından açılarak okunduktan sonra *Wingate*'e gönderilmişti. Medine Valisi ve Başkomutanı Tümgeneral Fahrettin imzasıyla Halifeye gönderdiği 21.12.1918 tarihli birinci mektupta Fahrettin Paşa, Yüzbaşı Ziya eliyle gönderdiği hediyelerden söz ediyor, bunların kabulünü Padişah'tan rica ediyor, “Zat-ı Şahanelerinin asker evlâtlarının” saygı, bağlılık ve sadakat duygularını aksettirerek, “Her zaman olduğu gibi emir, şerefli ve kudretli Padişah ve Halifemiz Efendimizindir” diyordu.

Harbiye Bakanına gönderdiği 22.12.1918 tarihli mektupta, Yüzbaşı Ziya eliyle Posta ve Telgraf Dairesi Genel Müdürüne 544.270 kuruş tutarında posta havalesi gönderdiğini bildiriyor, bu paranın, İstanbul ve dolaylarında bulunan ailelerine verilmek üzere Hicaz'daki subaylar tarafından Medine Postahanesine teslim edildiğini kaydediyor, Posta Dairesi bunları ödemeyi reddederse, bu meblâğın kendi hesabına Harbiye Bakanlığı tarafından ödenerek makbuzun kendine gönderilmesini ve sonucun bildirilmesini rica ediyordu.

Yüzbaşı Ziya'nın İstanbul'a Gönderdiği Mektup :

Ağır Topçu Yüzbaşı ve Genel Kurmay Yaveri sıfatıyla Yüzbaşı Ziya da, 2.1.1919'da Harbiye Bakanlığına Yenbo'dan gönderdiği

⁵⁸ PRO., FO. 371/4166/1554, 6.1.1919 tarihli derkenarlar.

“gizli” işaretli oldukça uzun mektupta, beraberinde Fahrettin Paşa’ya hitap eden emirler olduğu halde 15.12.1918’de Yenbo’ya ulaştığını, orada iken İngiliz temsilcisinin, Fahrettin 18.12.1918’de öğleye kadar teslim olmazsa, Boğazlardaki istihkâmların berhava edileceğine dair İngiliz Hükûmetinden aldığı bir telyazısını kendine gönderdiğini bildiriyor, şöyle diyordu :

“En seri yürüyüşle dahi 18.12.1918 akşamı Medine’ye zor ulaşabiliriz. İngiliz Hükûmetinin dikkatini bu noktaya çekmesini ve Yenbo’dan ayrıldığımız gün ve saat hakkında size telgrafla bilgi vermesini İngiliz temsilcisinden rica ettim. 15.12.1918 günü ö.s. saat 9.30’da Fahri Paşa’nın Medine’deki Genel Karargâhına ulaşarak kendisine emirlerinizi tevdi ettim. Memleketin siyasî ve dahilî durumu konusunda sorduğu sorulara bildiğim kadar cevap verdim. Memleketimizin tamamen ortadan silinmesinden kaçınmak için mücadele ettiğimizi söyledim.

“Ertesi sabah beni çağırarak teslim konusunda görüşümü sordu. Bana verdiğiniz sözlü direktifleri ona tekrarladım ve teslim olmazsa Hükûmet-i Aliyenin maruz kalacağı güçlükleri, memleketin göreceği zararı ve kendi er ve subaylarının çekeceği ıstapları etraflıca anlattım, çünkü bana sorduğu sorulardan teslim olmayacağını anladım. Ona, ‘Bu emri aldığınız günden itibaren, emriniz altındaki er ve subayları mezbahaneye göndermek hakkından mahrumsunuz’ dedim. Bütün bunların hiç etkisi olmadı. Fahri bana şunları söyledi: ‘Burası yalnız bir kale değil, Medine’dir. Kucağında Peygamberin mukaddes türbesini taşıyan Medine-i Münevveredir. Onu İslâmın Halifesine, Yüksek Efendilerine karşı isyan eden küçük bir haydut şebekesine veya bir İngiliz yüzbaşısına teslim edemem’. Buna rağmen kurmay subaylarıyla konuşarak bana gereken emirleri vereceğini bildirdi.

“Fahri, kurmayı mensuplarına danışmadan önce onlarla şahsen görüştüm ve Kurmay Başkanı Yarbay Emin Beyin görüşlerini öğrenmeye yeltendim. Fahri’ye söylediklerimi ona da tekrarlayarak görüşlerini sordum. Beni sessizlik içinde dinliyen Emin, benimle hemfikir olduğunu

söyledi, fakat ‘Komutan Paşa ile görüşmeden önce son kararımı size bildiremem’ dedi. Böyle bir şefin idaresindeki Kurmay mensuplarının ayrı görüşü olmaması olağandır. Son ümidim Tümen Komutanı olan Ali Necip’te idi, fakat bir defasında Fahri’ye: ‘Ekselânsınızın teslim etmediği bir Medine’yi asla teslim edemem’ dediğini işitince, onun da bana yardım etmeyeceğini anladım. 20.12.1918 günü sabahı, İngiliz subayının son müracaatı üzerine Fahri, kendine her iki tarafca bildirilen Birakışmanın 16’ncı maddesinde bir uyuşmazlık olduğunu ve İstanbul’la temasa geçmesi gerektiğini ileri sürünce, kendisiyle artık temas edilemeyeceği bildirildi. Aynı gün, Medine’den ayrılmama müsaade etti. O gün öğle üzeri Bir Derviş’teki karargâha döndüm. Şerif Ali’nin talebi üzerine mektubu kendine verdim. Onu açtı fakat şifreli olduğu için, Mısır Hükûmetine adres edilen bir zarfa yerleştirerek bana refakat eden İngiliz subayına teslim etti.

‘Fahri, kendisine bir İrade-i Seniye gönderilse dahi, esir olarak Mısır’a gitmek için teslim olmayacak. Böyle bir İrade çıkarsa, ancak bütün asker ve silâhlarıyla birlikte İstanbul’a dönmesine müsaade edildiği takdirde Medine’yi terkedecek. Altı ay, belki bir yıl yetecek kadar gıda maddelerine, iki-üç yıl yetecek mühimmata sahiptir. ‘Durum bu kertede olduğuna göre, birkaç âsiye veya tek bir İngiliz yüzbaşısına nasıl teslim olurum?’ diye soruyor.

‘Erlere tamamen bitkin haldedir. Kendilerine günde 80 gram un, bir miktar hurma, pirinç ve bazan az miktarda et verilir⁵⁹. En önemsiz hastalıklar dahi vücutlarına etki yapıyor. İklim, er ve subayların enerjisini tüketmiş vaziyettedir. Savaşacak durumda değillerdir. Her tarafta hastalık hüküm sürüyor. Ben Medine’de iken Fahri’nin karargâhındaki subayların dörtte-üçü ve bir birliğin 19 mensubundan 18’i İspanyol gribinden yatakta idiler. Hastahaneler tamamen dolu idi. Bazı birliklerde silâh başında, nöbet ve sairede tek bir sıhhatli er yoktu.

⁵⁹ 18 Kasım, 1918, Cuma günü verilen bir emirle subay, er ve memurların aldığı günlük un miktarı 80 grama, yani 125 gram ekmeğe indirilmişti. Haftada iki gün ekmek, diğer günlerde 90 gramdan peksimet veriliyordu. Tablo için bak, K1C1-man, op. cit., s. 393.

“Medine’deki erleri ayakta tutan ve Fahri’nin büyük avantajla kullanmasını bildiği kuvvet, Peygamberin yakınlığından husule gelen yüksek, oldukça dinsel ve tinsel bir güçtür. Kendi kanaatim şudur: bir İrade-i Seniye çıksa dahi Fahri teslim olmayacak. Belki Medine’yi terkedecek, fakat ancak silâhları alınmaz ve esir edilmezse. Fahri’nin son savunma hattı Kutsal Türbe olacak. Oraya büyük ölçüde mühimmat ve gıda topladı. Kutsal Türbede açtığı epey verimli bir kuyu vasıtasıyla su problemini de halletmiş bulunuyor. Fahri, her türlü aracı kullandıktan sonra, Kutsal Türbeyi âsilere veya İngilizlere teslim edeceği yerde, cephanenin üzerine oturarak Türbeyi havaya uçurmak kararını kesinlikle vermiş bulunuyor. Fahri Paşa, kelimenin her manasıyla bir fanatik oldu. Medine-i Münevvere ve Kutsal Türbe kelimeleri dudaklarından dökülürken gözlelerinden yaşlar boşanıyor. Öyle bir ruh haleti içindedir ki, bu, son kararını yerine getireceğine işaret teşkil eder. Ona karşı nazikâne ve inandırıcı bir şekilde davranılmalıdır.

“Kutsal Türbenin Osmanlılar tarafından havaya uçurulmasının dinsel ve siyasal sonuçlarını şahsen değerlendirecek durumda değilim, fakat sonuçların çok ciddi ve kötü olacağı açıktır. Son görüşlerimi arz ediyorum: 1. Fahri’nin Medine’yi terk ederek asker ve silâhlarıyla birlikte İstanbul’a dönmesi için İngiliz Hükûmetinin rızasını alınız. Şeriflerin Bedevilerle araları açıktır. *İbn-i Suud* bunu elbette kabul edecektir. 2. Yukarıdaki şıkların başarı veya başarısızlığını dikkat nazara alarak Fahri’ye bir İrade-i Seniye göndermelisiniz. 3. Buna itaat etmezse, onun yerine başka bir Komutan ve Vali atamalısınız. Onun yerini alacak olan kişi buraya gönderilmeli ve beraberinde bir İrade-i Seniye getirmelidir, çünkü Medine’deki tüm kıdemli subaylar Fahri’nin tamamen etkisi altındadırlar.

“1.1.1919’da Yenbo’ya döndüm. İştitiğime göre İstanbul’dan Medine’ye bir hey’et daha geliyor. Hey’et buraya ulaşınca, icap ederse, Medine’ye kadar ona refakat edecek veya İstanbul’a döneceğim”⁶⁰. (Bak: Belge No. 12).

⁶⁰ PRO., FO. 371/4166/12838, *Wingate*’ten Dışişleri Bakanı *Balfour*’a yazı No. 19, Kahire, 10.1.1919.

Fahrettin-Bin Suud Korkusu :

Bu arada İngilizler, kendilerini hem ümide sevkeden hem de endişeye düşüren iki olay üzerinde duruyorlardı. Onlara ümit veren olay, İkinci Fırka sabık Komutanı Emin Bey'le 4 subay ve 200 kadar erin Araplara tesliminden sonra Medine'de Fahrettin'e karşı bir isyan başlaması ihtimaline işaret eden fakat yine de bu konuda tutumlu davranılmasını öneren, Mısır İngiliz Askerî Karargâhı kaynaklı ve 6.1.1919 tarihli telyazısı idi⁶¹. Onları endişeye düşüren olay ise, Fahrettin Paşa'nın, *Bin Suud*'la temas halinde olması ihtimali idi. *Sir R. Wingate*'in 10.1.1919'da Hariciyeye bildirdiğine göre, Medine'ye gönderilen Türk elçisi Yüzbaşı Ziya, Albay *Bassett*'e şu bilgiyi vermişti: Kendisi Medine'de iken, Fahrettin Paşa'nın Yaveri, *Bin Suud* tarafından iki hafta önce gönderilen bir mektubu Yüzbaşı Ziya'ya okumuştur. Bu mektupta *Bin Suud*, içten duygularını beyan ediyor, Medine'yi inatla savunduğu için Fahrettin'i tebrik ediyordu. Bu ihtimal İngilizleri o kadar endişeye sevketti ki, *Wingate*, mektubun aslını ele geçirmesi için Albay *Bassett*'e direktif gönderdi⁶². (Bak: Belge No. 13).

İngiliz Hariciyesi de bu olayı 17.1.1919'da Hindistan İşleri Bakanı *Montagu*'nun dikkatine sundu, çünkü Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden *N. D. Peterson*'a göre, Hindistan İşleri Bakanlığına bağlı İntelicens subaylarından *Philby*, *Necid*'e yaptığı bir ziyaretten sonra kaleme aldığı muhtıradan, *İbn-i Suud*'un Fahrettin Paşa'dan hiçbir mektup almadığını iddia etmişti⁶³. Nitekim Fahrettin Paşa da teslim olduktan sonra Yenbo'da İngiliz Albayı *Bassett*'e, *Bin Suud*'dan yar-

⁶¹ PRO., FO. 371/4166/5143, Mısır Genel Karargâhından Harbiye Bakanlığına kapalı telyazısı No. 2024, Kahire, 6.1.1919; söz konusu Türklerin teslim olduğu haberi, *Emîr Abdullah*'a bağlı İngiliz subayı tarafından gönderilmişti.

⁶² PRO., FO. 371/4166/6323, *Wingate*'ten Hariciyeye kapalı telyazısı No. 48, Kahire, 10.1.1919.

⁶³ *Ibid.*, Hariciyeden Hindistan İşleri Bakanlığına yazı, Londra, 17.1.1919. *Edwin Samuel Montagu* (1879-1924); İngiliz politikacı ve devlet adamı; 1917'de İngiltere'nin Hindistan İşleri Bakanlığına getirilmiş, uyguladığı Türk dostu ve Sevr Antlaşması aleyhtarı politika yüzünden, 1922'de görevinden çekilmek zorunluğunda kalmıştı. Zamanın İngiliz Başbakanı *Lloyd George*, Musevi asıllı bu devlet adamına karşı kesin bir cephe almıştı. Bak *Encyclopaedia Britannica*, Londra, 1969, Cilt 15, s. 766.

dım değil, birçok zorluklar gördüğünü açıklamıştı⁶⁴. Bununla beraber Hariciye, Fahrettin şayet *İbn-i Suud*'dan yardım alıyorsa, Kırıl *Hüseyn*'in İngiliz müşavirlerine güvenmeyeceği görüşünü savunuyordu⁶⁵.

Fahrettin Paşa'ya Karşı Kurulan Komplo ve Medine'nin Teslimi :

Bu arada Fahrettin Paşa'nın iyi olmıyan sıhhi durumu günden güne kötüye gidiyordu. 8.1.1919'da Harbiye Bakanlığına gönderdiği telyazısında, sıhhi durumuna işaret ediyor, bu yüzden 58'inci Fırka Komutanı Albay Ali Necip'i kendi yerine atadığını, 9.1.1919'da Bir Derviş'e hareket edeceğini bildiriyordu⁶⁶. Albay Necip, Medine'nin teslimi işini Fahrettin adına kararlaştırmak amacıyla 5 ile 6 Ocak tarihlerinde İngiliz temsilcisi *Garland* ile görüşüyordu. Fahrettin, Türklerin silâhlarını muhafaza ederek derhal vatanlarına gönderilmelerini bir mektupla talep ediyor; bu talebi reddedilerek bizzat kendisinin şahsen teslimi isteniyor, ona 48 saatlik mühlet veriliyordu. Ali Necip, Fahrettin'in hastalığını ileri sürerek yedi günlük mühlet istediye de kabul edilmedi⁶⁷.

Bundan sonra Albay Necip'in 8.1.1919'da açıkladığına göre, Medine'nin teslimi için Haşimî Hükûmeti adına *Emir Ali*, Antant Devletleri adına Yüzbaşı *Garland*'la bir gün önce (Salı günü), bir anlaşma imzalamıştı⁶⁸. Bu anlaşma gereğince Araplar, Türklerin bulunduğu yerlere yaklaşmayacak; Medine ve dolaylarındaki mev-

⁶⁴ PRO., FO. 371/4166/14428, İngiliz Yüksek Komiser Vekili *Sir M. Cheetham*'dan Hariciyeye kapalı telyazısı No. 133, Kahire, 24.1.1919.

⁶⁵ PRO., FO. 371/4166/14428, HWN rümuşlu ve 27.1.1919 tarihli derkenar. Kıcıman, Fahrettin'le İbn-i Suud arasında cereyan eden temas hakkında şöyle der: "Bu yazışma tarihte ilk defa bu eserle ifşa edilmiş olmaktadır. Gerçekten Emir İbn-üs Suud ile Fahrettin Paşa arasında böyle bir yazışma olduğundan bugüne kadar benden ve merhum Paşadan başka hiç kimsenin haberi yoktur", Kıcıman, op. cit., ss. 394-395. Bu iddianın ne kadar hatalı olduğu İngiliz belgelerinden bellidir.

⁶⁶ PRO., FO. 371/4166/8928, Kahire'deki İngiliz İntelicens Servisinden Askerî İntelicens Şefine kapalı telyazısı No. 130, Kahire, 10.1.1919 ve İngiliz İntelicens Şefi General *Thwaites*'ten Hariciyeye yazı, No. B.I/1739 (M.I.2), Londra, 14.1.1919; Kıcıman, s. 448; *Yakın Tarihimiz*, c. 1, s. 86.

⁶⁷ PRO., FO. 371/4166/8931, Hicaz Harekât Kurmayından İngiliz Askerî İntelicens Şefine, kapalı telyazısı No. 2056, Kahire, 9.1.1919 ve Hariciyeye No. S.H. 2079, 11.1.1919.

⁶⁸ Metin için bak Kıcıman, ss. 449-455; *Yakın Tarihimiz*, C. 1, ss. 60 ve 85-86.

ziler ayrı ayrı Emîrin temsilcilerine teslim edilecekti. Bunu 9.1.1919'da İngiliz Askerî İntelicens Şefine duyuran Kahire İntelicens Şubesi, *Emîr Abdullah*'ın⁶⁹ kan dökülmesinden sakınmak istediğini, tüm taşıt vasıtalarıyla silâh ve mühimmatın Medine'ye taşınması için Türkler tarafından emir verildiği gibi mayınların tahribinin de kabul edildiğini bildiriyordu⁷⁰.

14.1.1919'da *Sir R. Wingate*, Fahrettin Paşa'nın teslim olduğunu Hicaz Kırâlı Hüseyin'den aldığı ve "Majeste İngiliz Kral ve İmparatoru" na hitap eden bir telyazısıyla Hariciyeye duyuruyordu⁷¹. Fahrettin Paşa, 10.1.1919 tarihinde Bir Derviş'teki Arap Karargâhına teslim olmuştu⁷². Emîr Abdullah'a bağlı İngiliz subayının bildirdiğine göre, Fahrettin Paşa teslim olmayı reddettiği için subayları bir komite kurarak Ali Necip'i Fahrettin'in yerine geçirmek ve Fahrettin'i tutuklamak kararını almışlardı. Bunun üzerine Fahrettin, birkaç subay ve erle birlikte Harem'e dönmüş, fakat daha sonra dışarı çıkmaya cezbedilerek Cüleycile'de Araplara teslim edilmişti. Oldukça üzgün bir durumda idi, fakat kendisine iyi muamele edilmişti⁷³. Öteyandan *Emîr Abdullah*, babası Hicaz Kırâlı'nı temsilen 13.1.1919 günü ö.e. saat 11'de Medine'ye girmiş, bunu, Hicaz'daki Türk garnizonunun tahliyesi takip etmişti⁷⁴. Teslim olan 1300 kadar Türk er ve subay, enterne dilmek üzere, 29.1.1919'da Medine'den Mısır'a sevkedilmişti. Fahrettin Paşa ise bir gün önce Süveyiş'e götürülmüştü⁷⁵. Sıhhatinin iyi olduğu bildiriliyordu⁷⁶. Bu arada, Birakışmanın 16'ncı

⁶⁹ *Emîr Abdullah*, Şerif Hüseyin'in oğullarından biri idi. Ürdün Kırallığını kurmuş, daha sonra öldürülmüştü.

⁷⁰ PRO., FO. 371/4166/7809, İngiliz İntelicens Şubesinden İntelicens Şefine kapalı telyazısı No. 129, Kahire, 9.1.1919.

⁷¹ PRO., FO. 371/4166/8451, *Wingate*'ten Hariciyeye kapalı telyazısı No. 76, Kahire, 14.1.1919.

⁷² PRO., FO. 371/4166/7522, *Wingate*'ten Hariciyeye açık telyazısı No. 68, Kahire, 13.1.1919.

⁷³ PRO., FO. 371/4166/12952, Hicaz Harekât Kurmayından Harbiyeye kapalı telyazısı No. S.H. 2124, Kahire, 16.1.1919. Bu olaylarla ilgili etraflı bilgi için bak, Kıcımın, ss. 462-473; *Yakın Tarihimiz*, C. 1, s. 87.

⁷⁴ PRO., FO. 371/4166/16056, *Wingate*'ten Harbiyeye yazı No. 4332/152, Kahire, 18.1.1919.

⁷⁵ PRO., FO. 371/4162/18751, Hicaz Harekât Kurmayından Harbiye Bakanlığına kapalı telyazısı No. S.H. 2243, Kahire, 29.1.1919.

⁷⁶ PRO., FO. 371/4166/16264, *Sir M. Cheetham*'dan Hariciyeye kapalı telyazısı No. 153, Kahire, 28.1.1919.

maddesine uymayı reddettiğinden, ona ne gibi muamelede bulunulacağı kararlaştırılincaya kadar, bir savaş tutsağı olarak tutuklanması için İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı *Sir Ronald Graham*⁷⁷ tarafından *Sir R. Wingate*'e direktif verilmesi İngiliz Askerî İntelicens Şefi *General Thwaites* tarafından rica ediliyordu⁷⁸. (Bak: Belge No. 14). Bu rica, 28.1.1919'da *Wingate*'e gönderilen 137 sayılı kapalı telyazısıyla yerine getiriliyordu⁷⁹.

Fahrettin Paşa'nın Medine'yi Teslim Etmemesinin Nedenleri :

Fahrettin Paşa'nın teslimiyle İngiliz endişeleri sona ermiyordu. Kahire'deki İngiliz İntelicens Servisine bağlı Arap Bürosunun yayınladığı "*Arap Bülteni*"nin 108'inci sayısında⁸⁰, "Fahri Paşa'nın Medine'yi teslimi reddetmesinin tam nedenlerini olaylar henüz tanıtlamadı" deniliyor, Kıral Hüseyin'in, onun İbn-i Suud'la gizlice anlaşmasına hâlâ kesinlikle inandığı ve bunun pek muhtemel olduğu kaydediliyor, olaylar şöyle inceleniyordu: "Medine'ye gönderilen Türk elçi dönünce, Fahri'nin Yemen, İbn-i Suud ve Halid'le⁸¹ temas halinde bulunduğunu söyledi. . . . Öte yandan elde edilen ve gittikçe artan delillere göre Fahri, kısmen olsun dinsel duygularına göre hareket etmiş ve garnizon mensuplarının çoğunluğuna, Peygamberin türbesini savunmak konusunda mutaassıp bir sebat aşlamıştır. . . . Bırakışma şartlarından sakınmak yönünde yaptığı sayısız kaçamakları, hiç olmazsa direnme azminin ne kadar kuvvetli olduğunu gösterir.

"Daha önce Fahri'nin yaveri olan elçi Yüzbaşı Ziya, yolda bazı gecikmeden sonra 15 Aralıkta Yenbo'ya ulaştı ve derhal Medine'ye hareket etti. Mektuplarını Fahri'ye tevdi edebilmesi için teslim mühletleri 72 saat uzatılmıştı; fakat Fahri mektupları alır almaz, Bırakışmanın, nizam ve asayişin muhafazası için yeter sayıda kuvvet bulundurulmasını derpiş eden 16 'ncı maddesinin Kilikya gibi Hicaz'ı da

⁷⁷ *Sir Ronald Graham*, 1.11.1916'dan beri İngiliz Hariciyesinde Müsteşar Yardımcısı görevini görüyordu. *Foreign Office List*, Londra, 1919.

⁷⁸ PRO., FO. 371/4166/12952, *Thwaites*'ten Hariciyeye yazı No. B. 1/1809 (M.I.2), Londra, 21.1.1919.

⁷⁹ PRO., FO. 371/4166/12952.

⁸⁰ İngiliz Hariciyesine 1.2.1919'da ulaştı.

⁸¹ 1914'de Vahabîliği benimseyerek İbn-i Suud'a katılan, Abadila'lı belli başlı şeyhlerden Halid İbn-i Derviş olması muhtemeldir.

kapsadığını ileri sürerek teslim olmayı yine reddetti. Ayrıca elçiye, Medine'yi terketmek müsaadesini vermediği gibi onun hareketlerini sınırladı ve şehir dışına çıkmasını yasakladı. Bu öğrenilir öğrenilmez yine bir savaş halinin mevcut olduğu 23 Aralıkta ilân edildi. Bu gelişme Arapları çok sevindirdi çünkü sabırsızlıklarını gidermek mümkün olamıyordu. 24 Aralıkta Yenbo'ya dönen elçi, Araplar tarafından düşmanca karşılandı, oysa ki Yüzbaşı *Garland*, onun güç şartlar içinde elinden geleni yaptığına inanıyordu. Elçi, beraberinde Fahrettin'den bir mektup getirmişti. Bu mektupta Fahri, askerî görevine ek olarak Peygamberin türbesinin muhafızı olduğunu, bu görevinden ancak Padişahın göndereceği şahsî bir emirle affedilebileceğini ileri sürüyordu. Bu yeni çıkmaza bir hal çaresi bulmak ümidiyle, Fahri'nin yerini alabilecek kıdemli bir subayın derhal İstanbul'dan gönderilmesi ve Fahri'yi komutasından azleden bir İrade-i Seniye'yi beraberinde getirmesi kararlaştırılmıştı. 3 Ocak, 1919'da Port Said'e ulaşan *Archer* adlı İngiliz savaş gemisiyle gelen Osmanlı Adalet Bakanı Haydar Bey ve bir Albay, ilgili İrade'yi beraberlerinde getirmişlerdi. Fahri, akıl ve mantığa göre hareket etmeyi yine istemediği takdirde, Medine'ye varınca ona görevinden azledildiğini açıklayacaklardı"⁸².

Yüzbaşı Ziya'nın bir İngiliz yüzbaşısına Anlattıkları:

Bu arada Arap Bürosuna mensup Yüzbaşı *A. F. H. Wiggin* de Yüzbaşı Ziya ile yaptığı mülâkatla ilgili 18.1.1919 tarihli raporunda, dört gün önce ö.s. saat takriben 3'te Port Tefvik'te, *Borolus* üzerinde Ziya ile görüştüğünü, ona Port Said'e kadar refakat ettiğini, ertesi günü İstanbul'a hareket eden Ziya'nın görünüşte her türlü zaafı aşağı gören 35 yaşlarında tipik bir Arnavut subayı olduğunu, oldukça iyi Fransızca konuştuğunu, Almancasının tamamen pürüzsüz olduğunu, profesyonel bir asker olarak öğrenimini kısmen Berlin'de kısmen de İstanbul'da yaptığını, Alman ideal ve metodlarının hayranı olduğunu kaydediyor, şöyle diyordu:

"Yüzbaşı Ziya, sık sık Medine'den söz etti. Onun anlattığına göre Fahri, Avrupa'daki gelişmeler konusunda ilkin eksik bilgi ahyordu. Ziya ona Almanya'daki ihtilâlden söz edince tamamen hayret içinde kalmıştı. Ona gönderilen üstü kapalı ilk iki veya üç mesajdan gerçekten şüphe etmişti. Daha sonra durumu esaslı surette kavrayarak vakit

⁸² PRO., FO. 371/4166/17613, Arap Bülteni No. 108.

kazanmağa çalışmıştı. Bu şekildeki davranışının nedenleri çoktu: a) Bir bakımdan kendi adamlarından aşağı olduğunu gösteren ve âsi saydığı Araplara teslimi kendi onuruna bir tecavüz telâkki ediyordu. Bu Araplar, savaş kıymetine sahip askerî bir kuvvet teşkil etmiş olsalardı, herhangi bir anda saldırıya geçerek, sayı itibariyle, Medine'yi işgal edebilirlerdi. b) Fahri, bulunduğu yerde kendini güvenlikte hissediyordu. Özellikle pirinç ve hurmadan müteşekkil oldukça yeterli gıda maddelerine sahipti. Medine'den kilometrelerce uzakta hiçbir Arap kuvvetine tesadüf edilmiyordu. Kendisi orda oldukça trenler şehrin kuzeyine serbestçe gidip gelebiliyorlardı. Durum bir muhasara addedilemezdi. Sonra savaş kanunlarına itaat etmesi hiç beklenmeyen bir düşmana teslim olması, iki şıktan en kötüsü idi. c) Askerî gücüyle ve silâhlı olarak sahile yürüyerek, orada İngilizlere teslim olmasını mümkün kılacak 'bir şeyin' vukubulmasını ümit ediyordu. Ben bu 'bir şeyin', İbn-i Suud tarafından yapılacak ve dikkati başka yana çekecek bir hareket olması ihtimaline işaret ettimse de, Yüzbaşı Ziya, İbn-i Suud'un askerlerinin savaş değerinin pek aşağı olduğunu ileri sürdü. Bununla beraber İbn-i Suud'un son günlerde Fahri'ye mektup gönderdiğini Fahri'nin kurmay mensuplarından birinden öğrendiğini söyledi, ama Fahri'nin kendi huzurunda İbn-i Suud'un adını anmadığını sözlerine ekledi.

"Ziya'nın anlattığına göre Fahri, Vahabiliğe muhalefet etmesine rağmen, bu akımı Kırıl Hüseyin'e karşı kullanmaktan geri kalmıyacaktı. Türkiye'nin çöktüğünü duyar duymaz Fahri'nin belki Arabistan'da İbn-i Suud ve diğerleriyle gizlice anlaşarak mevki koparmak istediği ihtimaline işaret ettim. Yüzbaşı Ziya, buna verdiği cevapta, Fahri'nin kâfi miktarda parası olsa böyle bir deneyde bulunabileceğini söyledi. Fahri'nin sadece Türk parası vardı. Medine'de bir altın lira yedi kâğıda değiştiriliyordu. . . . Fahri'nin direnmesinin ne dereceye kadar dinsel taassuba dayandığını sordum. Verdiği cevapta, Fahri'nin oldukça dindar olmasına rağmen dinsel duygulara kapılarak Harem'de intihar edecek kadar ahmak olmadığını söyledi. Din başlıca disiplin aracı olduğundan, Peygamberin türbesinin muhafızı olduğu görüşünde ısrar etti. Askerleri kendini desteklese ve direktmesinin kendi memleketine faydası olsa, Fahri belki süresiz diretecek ve Harem'de ölecekti. Fakat askerlerin kendini toplu halde terketmesi ihtimali onu korkutuyordu. Emin Bey'in firarı onu herhalde çok bezdirmişti. Ziya, firarların nedenini şöyle anlattı: Ziya, Fahri'nin kendi hareketlerini

sınırlandırmasına rağmen, Avrupa'daki durum hakkında Kurmay mensuplarından bazılarının gözlerini açmaya başarmıştı"⁸³.

Fahrettin Paşa - Yarbay Bassett Görüşmeleri:

Fahrettin Paşa Bir Derviş'te teslim olduktan sonra, İngiliz Yarbayı *J. R. Bassett*'le iki defa görüşmüştü. Birinci görüşme 13.1.1919'da Emîr Ali, Yüzbaşı *Goldie*, Haydar Bey, Albay Ahmet Lütfi ve Albay Sadık Yahya huzurunda yapılmıştı. İlk olarak Haydar Bey söze başlayarak İstanbul'dan beraberinde getirdiği mektubu Fahrettin Paşa'ya tevdi etti. Emîr Ali ve Haydar Bey, bu mektubun mevcut şartlar altında Fahrettin'e verilmesinin lüzumsuz olduğu görüşünde idiler, fakat Yarbay *Bassett*, Medine'nin "Mekke Emîrine" teslimi hususunda Padişahın verdiği yazılı emri ve Bırakışmanın 16'ncı maddesi hakkında aynı mektupta verilen izahatı Fahrettin'in görmesi için mektubun ona verilmesinde diretti. Bu arada Ali Necip Medine'de Fahrettin'in yerini aldığından, Albay Ahmet Lütfi'yi Fahrettin'in yerine Medine komutanı atayan ikinci mektup Fahrettin'e verilmedi.

Yarbay *Bassett*'in anlattığına göre, Fahrettin'in davranışı gururlu ve tutumlu idi. Kendi durumunu acı şekilde benimsiyordu. Mektubu okudu ve tek bir kelime söylemeden Haydar Bey'e iade etti. Haydar Bey, mektupla ilgili olarak kısa izahta bulundu. Fahrettin tek tek kelimelerle cevap verdi ve bu suretle birinci görüşme sona erdi. Yarbay *Bassett*'in ricası üzerine Emîr Ali, Haydar Bey'le Ahmet Lütfi'yi Fahrettin'in yanında kalmaya davet etti. Yarbay *Bassett*, Haydar Bey'in durumu Fahrettin'e anlatmak konusunda her fırsattan faydalanmasını istiyordu. Aynı gün Haydar ve Ahmet Lütfi, Fahrettin'i *Bassett*'in çadırına götürdüler. Yarbay *Bassett* bu defa Fahrettin'in Haydar Bey'le yaptığı görüşmeyi müteakip daha rahat, akli durumunun daha dengeli olduğunu gördü. Ona Türk askerlerinin tahliyesi konusunda yapılmakta olan aranjmanları anlattı. Bunun üzerine Fah-

⁸³ PRO., FO. 371/4166/21996, *Sir Milne Cheetham*'dan *Lord Curzon*'a yazı No. 39 (7852), Kahire, 24.1.1919. Kıcıman, Topçu Yüzbaşı Ziya'dan "Sahte Mehdi" olarak söz eder ve ondan "Kalenin içine zehirli bir mikrop girdi" diye bahseder. Ona göre "asıl felâket bununla başlar". Kıcıman'a göre o iyi bir asker olmaktan ziyade bir şarlatandı. Fahrettin Paşa bu subayı başıboş bırakmakla, müdafilerin zehirlenmesine, kalenin sarsılmasına ve sonuçta mahsurların ikiye ayrılmasına meydan vermişti. Dedikodu, Kale müdafilerinin azim ve imanını sarsmıştı. Bak Kıcıman, op. cit., ss. 411 ve 414.

rettin şükran duygularını beyanla Fransızca şunları belirtti: “*les pauvres soldats sont très affaiblis*”.

14.1.1919 günü Yarbay *Bassett*, Emîr Ali'nin tasvibi üzerine, Yüzbaşı *Goldie* ile birlikte Fahrettin'i ziyaret ederek onunla uzun süren bir görüşme yaptı. Fahrettin hasta görünüyordu. Sol bacağına müthiş bir sızı vardı. Yarbay *Bassett* onun artiritten mustarip olduğunu tahmin etti. Aynı zamanda, Medine'de oldukça yaygın hale gelen ve birçok kişinin ölümüne sebep olan İspanyol nezlesinin getirdiği sürekli bir öksürük onu harap ediyordu. Bununla beraber Yarbay *Bassett*, onu oldukça değişik bir ruh haleti içinde hasbıhalden memnun görünür buldu. Fahrettin iki aydan beri hemen hemen kimseye ağız açmadığını söyledi. Genel mahiyette bir hasbıhalden sonra Yarbay *Bassett*, Medine'deki Türk garnizonuna gıda göndermek bakımından İbn-i Suud'un herhangi bir yardımda bulunup bulunmadığını anlamak amacıyla, Medine'deki gıda stoku hakkında bir soru sordu. Fahrettin, ilk günlerde Hail'den, yerli Bedeviler vasıtasıyla, çok miktarda erzak teminine muvaffak olduğunu, fakat Şerifci Arapların bir yıl önce oldukça etken bir bloke uygulamaları yüzünden şehre ancak az sayıda koyun ve erzakın kaçak olarak sokulabildiğini anlattı. Saleh ve Hail'den temin ettiği erzakın, İbn-i Raşid'in⁸⁴ Medine'den Hail'e dönmesinden sonra, tamamen durduğunu sözlerine ekledi. Vakit vakit Cüleycile ve Bir El Maşi'deki ileri mevzilerden yaptırdığı küçük ölçüdeki çıkışlar sayesinde Bedevilerden az sayıda koyun ele geçirebildiğini anlattı.

İbn-i Suud'u, “kendi etine batan acı diken” olarak vasıflandıran Fahrettin, onun, erzak satın almak için Kasım'a gönderdiği ajanları alıkoyarak, onların gerek erzak satın almalarına gerekse Medine'ye dönmelerine, ayrıca 15.000 Türk lirasına mukabil Necid'de satın alınan develerin Medine'ye götürülmesine engel olduğunu bildirdi. Tren komünikasyonu tamamen kesilince Fahrettin, İbn-i Suud'a gönderdiği bir mektupta, kendine 200 deve yüklü buğday göndermesini rica ettiyse de cevap alamadı. Fahrettin'in anlattığına göre, tüccarlar tarafından kullanılan Doğu yolunu açık tutmada kullanılmak üzere İbn-i Suud tarafından 400 veya 500 Bedevi gönderilseydi, durum daha kolay olacaktı.

⁸⁴ *İbn-i Raşid*, en nüfuzlu Arap Bedevilerinden, Şammar aşireti reisi ve Türk dostu idi.

Fahrettin'in bu sözlerine rağmen Yarbay *Bassett*, onun kendinden birşey gizlediğini hissetti. Genel konularla ilgili bir hasbıhalden sonra *Bassett*, İbn-i Suud'un yaptığı her işte daima kendi çıkarlarına göre davrandığına dair sık sık söylentiler olduğuna işaret etti. Fahrettin, İbn-i Suud'un her bakımdan kendine engel olmakla İngilizlere yardımcı olduğunu belirtti. İbn-i Suud'dan tek bir deve dahi tedarik edemediğini anlattı, şöyle dedi: “*c'est la verité mon Colonel, avec l'argent vous avez attrapé nos Mussulmans*”.

Yarbay *Bassett* ayrılmazdan önce Fahrettin'e, bütün bagajlarının Medine'den getirilip getirilmediğini, herhangi bir ihtiyacı olup olmadığını sordu; bir dileği varsa herhangi bir vakitte kendisine bildirmesini söyledi. Fahrettin, ihtiyacı olduğu tüm eşyalarını aldığını, Emîr Ali ve Bağlaşıklar müsaade ederse, Medine'deki karargâhında bıraktığı ve Hicaz'daki harekâtla ilgili olarak muhafaza ettiği hatıra defterinin bulunarak kendisine iade edilmesini rica etti. Bu hâtıra defterinin, bir asker olarak hayatında yaptığı işler bakımından önemli ve Hükümeti nezdinde yegâne savunma aracı olduğunu söyledi. Yarbay *Bassett*, bu hâtıra defterinin bulunması için elden gelen herşeyin yapılacağını fakat bunun elden çıkarılması konusunda ancak Genel Karargâh tarafından karar verilebileceğini bildirdi. Bunun üzerine Emîr Ali hâtıra defterinin bulunması için Medine'de bulunan Emîr Abdullah'a bir kurye gönderdi ve bunun bulunur bulunmaz doğrudan Bir Derviş'e gönderilmesini emretti. Hâtıra defteri bulunursa, bunu okuduktan sonra Kahire'ye gönderilmek üzere Yarbay *Bassett*'e vereceğini bildirdi. *Bassett*, bulunursa bu hâtıra defterinden faydalı bilgi edinilebileceğine işaretle, bunun Fahrettin Paşa'ya iadesine itiraz edilmeyeceği tahminini yürüttü.

Yarbay *Bassett*, 15.1.1919 günü de Fahrettin Paşa'yla, özellikle İbn-i Suud'la olan ilişkileri konusunda görüşmeyi ümit ediyordu, fakat Fahrettin, diğer hastalıklarına ek olarak humma ile yatakta yatıyordu. Yarbay *Bassett* onu ancak birkaç dakika görerek, sağlık durumunu sordu. Esaslı olarak tıbbî muamele görüp görmediğini öğrenmek istedi. Bu konuda kaleme aldığı raporunda, Fahrettin'e çok iyi muamele yapıldığını⁸⁵, çadırının oldukça iyi durumda bulun-

⁸⁵ Fahrettin Paşa Bir Derviş'te pek kudretli, değerli ve saygıdeğer misafir olarak karşılanmış, iyi bir çadıra yerleştirilmiş, Şeriflerden hürmet görmüştü. Bak: *Yakın Tarihimiz*, C. 1, s. 124.

duğunu ve kendisine hademe ve şöförünü yanında bulundurması için müsaade verildiğini; fakat muhafaza altında tutulduğunu kaydediyordu. Geçirmiş olduğu güç günlerin belirtilerine sahipti. Konuşma sırasında aklı, serseri halde dolaşp duruyordu. Yarbay *Bassett*'e, Medine'de iken başından mustarip olduğunu söyledi. *Bassett*'in tahminine göre Fahri, muhasaranın son günlerinde pek muhtemelen kederlenmiş, "buna dinsel taassubu da eklenince çılgınlık hududuna yaklaşan bir duruma girmişti".

16.1.1919 gecesi Fahrettin, Bırakışma ve ilgili müzakereler hakkındaki tutumunu uzun uzadıya anlatmaya başladı. Onu takip etmek güç oluyordu. Arapça bilmiyordu; Fransızcası çok zayıftı; aklı vakit vakit dolaşp duruyordu. Söylediklerinin özü şu idi: Haydar Bey'in getirdiği mektuptan önce aldığı çeşitli bildiri ve emirler sarih değildi ve Medine'de kendi olağanüstü durumunu kapsamıyordu. *Bassett*'in ona bahsettiği ve doğrudan doğruya İstanbul'dan Medine'ye gönderilen orijinal telyazıları, Medine istasyonu tarafından alınmamıştı. Bir defasında, Tebuk olarak anılan bir istasyon işitilmiş, bu istasyonun gönderdiği kısmen okunmaz bir telyazısı Medine istasyonu tarafından alınmıştı. Bu mesaj kendisine ve Asir'deki Türk komutanına hitap ediyordu. Bu telyazısından, Türkiye ile Bağlaşık arasında bir Bırakışma imzalandığından başka birşey çıkarılamamıştı. Bu arada Tebuk boşaltılmış, telgraf istasyonu daha güneye nakledilmişti.

Birkaç gün sonra, Türk garnizonlarının en yakındaki Bağlaşık komutanına teslim olmaları emrinin verilmiş olduğunu telyazısından anlayabildi. Daha sonra, ön mevzilerde bulunan Kurmay Başkanı Emin Bey'in bir mesaj olarak Fahrettin'in yaverlerinden biriyle trenle Medine'ye gönderdiğini öğrendi. Fakat Anazeh Arapları tarafından trenin önü kesildi ve telyazısını taşıyan yaverle beraber herşey kaybedildi. Başlangıçtan Fahrettin, "Bağlaşık Komutanı" tabirinden şüphe etmişti. Teslim olabileceği böyle bir komutan bilmiyordu. Araplar kendi nazarında âsi idi. Bir tümen generali ve İslâmın Kutsal Şehirlerinden biri olan Medine kalesinin komutanı olması hasebiyle, "Hicaz'daki İngiliz temsilcisi adına" imza veren Yüzbaşı *Garland*'ı, Bırakışma şartları gereğince bir Bağlaşık Komutanı olarak tanıyamazdı. Ayrıca, Medine gibi kutsal bir şehri bir İngiliz subayına teslim edemezdi. Aldığı telyazısı düşman bir telsiz istasyonundan gönderilmişti, dolayısıyla bir "*Ruse de guerre*"e karşı tutumlu davranması gerekiyordu. Bu şartlar içinde, harekete geçmeden önce durumun Hükû-

metince aydınlatılmasını istiyordu. Yüzbaşı *Garland* vasıtasıyla İstanbul'a kapalı telyazıları gönderdiyse de bunlara cevap alamadı. Yüzbaşı *Garland*'ın kendisine gönderdiği Bırakışma şartları, daha sonra Yüzbaşı Ziya tarafından İstanbul'dan getirilen Bırakışma şartlarına uymuyordu. Kahire'den telgrafla Cidde ve Yenbo'ya gönderilen, oradan da Yüzbaşı *Garland* tarafından Fahrettin'e tevdi edilen Bırakışmada pek az şart vardı, fakat 16'ncı madde yoktu. Yüzbaşı Ziya'nın getirdiği mektup, kime teslim olması gerektiğini kesinlikle açıklamıyordu; yine "Bağlaşık Komutanı" tabiri kullanılıyordu. Tasvip edemeyeceği bir keyfiyetle, "*de vue de Militarisme*" keyfiyetiyle karşı karşıya idi. Görünürde siyasi bir mevki işgal eden bir yüzbaşıya söz vermesi gereken "*un General de Divisions et vieux soldat*" mı idi? Küçük rütbeli bir er, savaşta bir Feldmareşali dahi esir alabilirdi, fakat teslim meselesi söz konusu olduğu zaman, hem de yenilmemiş bir garnizon konusunda, böyle bir durum kendisine imkânsız görünüyordu. Ayrıca Kutsal Şehir bakımından olağanüstü bir durumda bulunuyordu.

Fahrettin, Arapları Bağlaşık muharipler olarak tanıyan İngiliz ve Fransız Hükümetlerince yapılan açıklamayı belki bilmiyordu. Sonuçta Haydar Bey tarafından getirilen kesin direktifleri almış olsa idi itaat edecekti. Ziya ulaşınca Fahrettin ona telefon ederek derhal Cüleycile'den Medine'ye gelerek kendisiyle görüşmesini, fakat başka kimseyle konuşmamasını emretmişti. Ziya bunu kabul etmişse de sonra sofrada, bazı subayların huzurunda, vatanın başına gelenlerini anlattı. Fahrettin, gerçek durumu ve teslim olma şartlarını iyice öğrenmeden, bütün rütbelerin askerden terhisine ve Medine'de kargışalık çıkmasına engel olmak istiyordu. Bu yüzden Ziya'ya, ağzını pek tutmasını tembih etmiş, bu şartı ihlâl ettiğinden ona epey içerlemişti. Anlaşılan Ziya, Medine'deki subay ve erlerin duygularını benimseyerek duruma bir son vermek istiyordu. Fakat Fahrettin'in duyguları da tabii idi: gerçek durumdan emin olur olmaz, kaçınılmaz olan teslim işleminin intizamla ve gösterişli bir şekilde yapılmasını istiyordu.

Yarbay *Bassett*, Fahrettin'in Bırakışmaya kasten kafa tutmak niyetinde olmadığı görüşünde idi. Fahrettin daha ziyade durumun daha açık olarak aydınlatılmasını istiyordu. "Kaburga kemiklerine kadar bir askerdir ve savaş usullerine aykırı herhangi bir harekette bulunacağından şüpheliyim", diyen Yarbay *Bassett*, Fahrettin'in durumunun olağanüstü olduğunu, Emîrlere ve Yüzbaşı *Garland*'la doğ-

rudan doğruya görüşmüş olsa, problemin halledilmiş olacağından şüphesi bulunmadığını, bunu yapmamasının nedeninin askerî gururuna dayandığını, kendi rütbesini gözönüne alarak Yüzbaşı *Garland* gibi küçük rütbeli bir subayla müzakereden hoşlanmadığını, Arap komutanlarını ise birer âsi saydığını ekledi. Fahrettin, sözlerine şöyle son verdi: “. . . *Mais grace à Dieu, mon Officers et soldats ont pris les affaires dans leur propres mains et m'ont j'ete au terrain*”.

“Fahrettin belki sonuçta, teslim olma işleminde, özel bir taviz koparmayı, yenilmedik bir kuvvet olan askerlerinin Medine'den silâhlı olarak ayrılmalarını ve enterne edilmekten kurtulmalarını ümit ediyordu. Anlaşılan, kendi askerî kuvvetlerinin Kutsal Şehir ve Türbenin bekçileri olarak özel bir statüye sahip olduklarına inanıyordu. Etrafta dolaşan bir söylentiye göre Fahrettin'in tevkif edilmesi bizzat kendinin işbirliğiyle plânlanmıştı. İmkânsız bir durumun sona erdirilmesinden ve o şartlar içinde hiç olmazsa gönüllü olarak teslim olmadığını söyleyebilecek bir duruma gelmesinden memnunluk duymuştur.”

Yarbay *Bassett*'in bu raporları Hariciyede büyük ilgiyle okundu. Hariciyecilerden *H. W. Young*, belgeye şu derkenarı ekledi:

“Fahri Paşa'nın İbn-i Suud'la ilgili yorumları çok da inandırıcı değildir - İbn-i Suud herhalde sempatilerini belirtti ve bizimle belâya girmeyecek kadar yardım göndermek teklifinde bulundu. Yüzbaşı *Garland*'a karşı tutumu ve teslim olmayı reddetmesiyle ilgili izahı herhalde doğrudur”⁸⁶.
(Bak: Belge No. 15).

Fahrettin Paşa'nın Medine'de Yaptığı Hayır İşleri :

Bu arada, Arap askerî kuvvetleriyle birlikte 15.1.1919'da Medine'ye giren Mısır Ordusuna mensup Albay Sadık Yahya'nın, Medine'den Cidde'de bulunan Albay *C. E. Wilson*'a gönderdiği 10.2.1919 tarihli mektup, çok ilginçtir ve Fahrettin Paşa'nın durumuna epeyi ışık serpmektedir. Albay Sadık Yahya'nın bildirdiğine göre, “Fahrettin Paşa, atadığı özel komitenin müsaadesi olmadan herhangi bir

⁸⁶ PRO., FO. 371/4166/27038, *M. Cheetham*'dan *Curzon*'a yazı No. 54 (5172), Kahire, 5.2.1919, ilişikte Yarbay *J. R. Bassett*'in gönderdiği B. M. 3 sayılı, 15.1.1919 tarihli, B.M.4 sayı ve 17.1.1919 tarihli raporlar.

binanın askerî maksatlarla yıkılmasını veya istimlâk edilmesini asla emretmedi. Yıkılması istenilen herhangi bir binanın kıymetini tesbit için özel komiteye emir veriyor, komite, binanın fiyatını tesbit ettikten sonra, onun üzerine fiyatını gösteren bir ilân yapıyor ve mal sahibine, temyiz etmesi için sekiz günlük mühlet veriyordu. Mal sahibi, ister Medine’de olsun isterse olmasın, aynı usul uygulanıyordu. Binaları devletçe yıkılan bütün mal sahipleri, binalarının bedellerini Şer’iye Mahkemesinden ve Şehir Binalar Komisyonundan alıyorlardı. Takdir Komisyonunun üyeleri şunlardan müteşekkildi: 1. Mülk sahibi Şeyh Osman El Huki, 2. Yapıcıların Baş Şeyhi İbrahim Bedevi, 3. Belediye İnşaat Uzmanı Mahmut Derviş, 4. Mülk sahibi Mustafa Ambuşah, 5. Mülk sahibi Nahir Kaşıkçı. Bu üyeler, görevlerini doğruca ifa edeceklerine dair Şer’iye Mahkemesi huzurunda and içmişlerdi.

“Medine sıkıca muhasara ve bloke edilmiş bulunduğundan, Fahrettin Paşa, yerli halka Suriye’ye göçmelerini önermişti. Yerli halk birçok memleketlere, özellikle Suriye’ye göç etti. Ağır mobilya ve eşyalarını kilit altında ev ve dükkânlarında bıraktılar. Fahri, askerî maksatlar için elbise, mobilya, mutfak malzemesi ve saire gibi eşyalara ihtiyaç duyduğu vakit, bunları temine takdir komisyonunu memur ediyor, alınacak eşyaların fiyatlarını resmen bir liste ile bildirmelerini istiyordu. Alınan eşyaların listeleri ve kime ait oldukları resmen kaydediliyor, eşyaların alındığı ev veya dükkânlar yine kilitlenerek mühürleniyordu. Savaş sona erince mal sahiplerinin tazmini maksadıyla bu listeler hâlâ Hükümetin elinde bulunuyordu.

“Kutsal Harem’deki binalar iyi durumda bulunuyordu. Fahri, camiin bir kısmına mühimmat stok etmişti. Güneş batımından sonra ziyaretçilere camii ziyaret etmeleri müsaadesini vermiyordu. Birçok şahısları ayrı ayrı sorguya tabi tuttum. Hepsi de, Türk yönetimi altında adalet ve eşitlik esaslarına göre muamele gördüklerini söylediler. Hepsi de, Medine’nin her tarafına arabalarıyla tam serbestlik ve güvenlik içinde gidebildiklerini, Türk Hükümetinin, şehrin temizliği için Belediye tarafından toplanılan küçük bir vergi müstesna, yerli halktan hiç vergi almadığını bildirdiler.

“Fahri, tarıma ve Medine yakınlarındaki hurmalıklara hiçbir zarar yapmadı. Yalnız savaşın başlangıcında, El Avali halkı kendine karşı hasmane davrandığı zaman, kuyularından bazılarını doldurdu;

fakat Araplar o kesimi terkedince El Ayun ve El Avali gibi iki verimli bölgede ekime ve hurmalıklara büyük itina gösterdi. Fahri teslim olmazdan bir ay önce, 6.000 kilo buğday satın alarak El Ayun yakınındaki araziye ekti. Ekin çok başarılı oldu. Arap ordularının Medine'ye girmesinden bir süre önce hasıllar bir metre kadar yükselmişti. Arap askerleri Medine'ye gelir gelmez deve, at ve katırlarıyla birlikte ekili bölgeye girerek hayvanlarını yedirmeye başladılar. Birkaç gün içinde tek bir hasıl dahi kalmadı.”

Arapların Medine'ye Girişi ve Yağma Hareketleri:

Yazar şöyle devam ediyordu: “Emîr Abdullah, şehirde güvenliği temin etmek ve herhangi bir yağmaya karşı koymak üzere Emîr Ali'den önce Medine'ye girdiyse de gayretleri tesirsiz kaldı. Teessüfle diyebilirim ki, 15.1.1919'da Medine'ye girdiğim zaman, Türk Hükümeti tarafından kilitlenip mühürlenmiş bulunan 4.850 ev Araplar tarafından zorla açılmış, mobilyalar yağma edilmiş ve Suk'ta yok pahasına satılmıştı, çünkü mobilyaların kıymetini bilmiyorlardı. Emîr Abdullah'la Medine'ye giren eşraf ve diğerleri evden eve gidiyor, beğendiklerini alıyor, arzuladıkları evlerde ikamet ediyorlardı. Bu yağma 12 gün devam etti. Sahipleri Medine'de bulunan evler dahi yağma edildi. İyi ve kıymetli mobilyaları şehir içinde taşıyarak satan Bedevi çocukları gördüm. Bu yağmaya yalnız Bedeviler değil, Bağdat'lı ve Suriye'li subayların yüzde 80'i de emirlerindeki Bedevi kuvvetleri ve askerlerle katıldılar. Evlerin ancak sekizde biri yağmadan kurtulabildi”.

Bu belge de Hariciyede *H. W. Young*'ın şu yorumuna yol açtı:

“Medine'nin Arap ordusu tarafından işgali üzerine vukubulan olaylar, Deraa, Şam ve Halep'te tekrar edildi. Her üç yerde de entelektüel şehir halkı endişelerini beyan etmekten geri kalmadılar. Arap medeniyeti, Türk medeniyetine kıyasla saati geri çekmekten başka bir şey değildir”⁸⁷. (Bak: Belge No. 16).

⁸⁷ PRO., FO. 371/4167/101307, General *Allenby*'den *Curzon*'a yazı No. 7755, Kahire, 26.6.1919, ilişikte Albay Sadık Yahya'nın Medine'den Cidde'de Albay *C. E. Wilson*'a gönderdiği 10.2.1919 tarihli raporu.

Medine'nin Teslimi ve Sonrası:

Kahire'deki İngiliz İntelicens Servisine bağlı Arap Bürosunun yayınladığı 110 sayılı ve 30.4.1919 tarihli "Arap Bülteni"nde, Türklerden ele geçirilen gizli belgelere, savaş esirlerinden temin edilen bilgiye ve Hicaz kuvvetlerine bağlı İngiliz subaylarının verdiği malûmata dayanılarak uzunca bir rapor yayınlanmıştı. Bu rapora göre, Fahrettin Paşa, 10.1.1919'da tutuklu olarak Bir Derviş'e ulaşmıştı. Emîrler ona iyi bir çadır ayırdılar. Beraberinde hademeleri ve garnizona mensup bir de doktor bulunan Fahrettin, İspanyol nezlesinin getirdiği müthiş bir öksürükten ve damar hastalığının sebep olduğu uykusuzluktan muztarıptı. Doktoru ve hademeleriyle birlikte 28.1.1919'da Süveyiş'e vasil oldu; daha sonra Kahire'de Kasr-el-Nil kışlasında bir odaya yerleştirildi.

Garnizonun geri kalanları, 5.1.1919'da Bir Derviş'te Emîr Ali ve Yüzbaşı *Garland*'ın Ali Necip komutasındaki Türk delegasyonu ile kararlaştırdığı plâna göre, başarıyla tahliye edildiler. Arap Emîrleri, askerlerin deveye nakledilmelerini kabul etmişlerdi. Kıdemli subaylara iki, küçük rütbeli subaylara birer deve verilecek, erler ikişer olarak bir deveye binecekti. Toplanma kampı, "Mubarek" veya "Yenbo al Nakil" olarak bilinen Ceriya'da kurulmuştu. El Cafer, Bovat geçidi ve Ras-al-Bir yoluyla gidilecek, her yerde kısa duraklama olacaktı. Medine'den Yenbo'ya kadar yapılacak seyahat için Bedevi devecileri deve başına iki İngiliz lirası istiyorlardı. Harp ve Cüheyne aşiretlerine mensup şeyh ve Bedevilerden müteşekkil deve sahipleri, kabilelere refakat ediyor, muhafız görevini ifa ediyorlardı.

Erlere ilkin Medine'de toplandılar; silâhlarını teslim ettikten sonra, her grupta 1000 kişi olmak üzere, 8 grup halinde tahliye edilmeye başlandılar. Deve kervanları 10 Ocakla 13 Şubat, 1919 arasında intizamsız fasılalarla gidip geliyorlardı. Her kervan bir Türk komutanın emrinde bulunuyordu. Seyahatta kullanılmak üzere her komutana 100'er İngiliz lirası yol harçlığı, her kervana yiyecek verilmişti. Tıp personeli ve malzemesi mümkün olduğu kadar eşit surette dağıtılmıştı. Medine'den Ceriya'ya yolculuk ortalama 4 buçuk gün alıyordu. Bedeviler arasındaki memnuniyetsizlik ve şüphe yüzünden az sayıda deve temin edilmişti. Dolayısıyla ilk iki kervan yavaşça hareket ediyordu. İkinci kervanın hareketinden sonra nahoş bir duraklama oldu. Fakat Yüzbaşı *Goldie*'nin âcil müracaatı üzerine Kral

<p>1</p> <p>189215</p>	<p>TURKEY</p> <p>No. 189215</p>	<p>189245</p> <p>NOV 16 1918</p> <p>7157338</p>
<p>1698 ✓</p> <p>gent.</p> <p>Paper.</p>	<p>(Subject)</p> <p><u>Medina</u></p> <p>Fahri Pasha unwilling to accept unclear wireless instructions from his post. Suggests Turkish post be requested to repeat instructions in cypher, to be confirmed later by official despatch.</p>	
<p>(1)</p> <p>11/16/18</p>	<p>30. M. Munkhugh (Military)</p> <p>C. in C.</p> <p>This is a matter for the U.S. who will no doubt act accordingly in this case.</p> <p>By. [Signature] 11/16/18</p> <p>such action should be taken.</p> <p>C.S.A. Nov. 16.</p> <p>Col. Gibbon telephoned to say that he presumed that we would take action upon this. The trouble of course is that we are powerless to take any military action at Medina. Fahri probably expects or is getting support from Ibn Saud.</p> <p>By. Telegram to [Signature] repeating [Signature]</p>	
<p>(Index)</p> <p>P. [Signature]</p> <p>Paper.</p>	<p>(4) (2777) W. 2500/100 21.10 21.11 11 11 11</p>	

Belge No. 1 — Birinci Sekreter George Kidston'un 16.11.1918 tarihli derkenari.

S. R. Sonyel

1918.	TURKEY.	196694
Nov 27	No. 196694	Received by 4187338
2 mt.	(Subject) <u>Mechina structure:</u> Information in regard to refusal of Fakhri Pasha to surrender.	
Last Paper. 196693	(Minute)	
(Print)	(Minute)	
(See disposed of)	This seems to show that the power of the present Turkish Govt. does not carry as far as the Hedjaz, but it does not at all follow that Fakhri Pasha's attitude is not being governed from Constantinople. Fakhri is an adherent of the C. U. P. & it is probable that the resistance in the Hedjaz & Yemen, as well as in the Caucasus, is being encouraged by the C. U. P. quite independently of the present Turkish Govt. It is to be hoped that the activities of Enver's family	
(In/ox) J/44	Next Paper. 4/12	

231992-W. 2319713--50,000-0-18-W. & S. Ltd--(90)

Belge No. 2

family in the Caucasus may soon be
 countered by the arrival of our troops
 at Betsoun (The Admiralty. Tell me that our
 squadron ought to be receiving by now) but
 Fakhri may give us a good deal of trouble.
 If he holds out much longer & succeeds in
 bringing Ibn Saud & the Wahabites in against
 Hussein the latter might have a very poor
 time.

Our latest information from Cairo was
 that the Arabs were becoming incensed at
 Fakhri's refusal to comply with the armistice &
 Sir R. Wingate feared that they might get out
 of hand & was urging King Hussein to restrain
 them. It would doubtless be a pity if the
 Arabs were to attack the Holy City in violation
 of the armistice but even this might be
 preferable to any such development as is
 suggested above.

J. K. No. 29/18.

S. R. Sonyel

197/155

F.O.
3rd Dec. 1918. 11/11

Def. ✓
Sir R. Wingate.
Cairo.
Cairo Tel. No 1473
Cairo
Military
30

[Fakhri Pascha's refusal to
surrender Medina]
Your tel. No 1739 [of Nov. 22]
W. O. suggest that you
should fix date by which
Medina is to be surrendered
or notify Fakhri Pascha through
King Hussein that unless he
surrenders by that date we
shall take no further measures
to restrain the Arabs.
If you agree you should
communicate date direct to
High Comm: at Constance who
will ^{then} quote similar comm: to
Turkish Govt.

Belge No. 3 — Hariciyenin 3.12.1918'de Sir R. Wingate'e gönderdiği telyazının müsveddesi.

1918.		
Case		202007
Dec. 7	No. 221	9 518 157338
Telegram.		
H. W. Ingali	<u>Medicine situation</u>	
No. 1829 ✓	Sheriffial invitation at delay in surrender of medicine, largely due to fear that Fakhri is acting in collusion with Bin Saud.	
Text Paper.		
201969		
(Name)	S.O. Mr. Stumblugh (Attorney)	(Military)
	44 Dec.	
	Fakhri has been given until Dec. 15 th to surrender and meanwhile the Turkish Govt are being directed to drop such military instructions by an officer from Constantinople	
Supposedly		? + act. Dec. 9.
Dec. 9		OK Dec 9
(Index)		
Text Paper.		

Belge No. 4 – Fahrettin'in İbn-i Suud'la işbirliği yaptığına inanıldığını gösteren not ve derkenar.

S. R. Sanyel

Registry No.]

F. O.,
Dec. 14. 1918.
Despatched 7.45 P. M.

Drift.

Sir R. Wingate

Telegram.

N° 1526

Sub-Committee

My telegram to Admiral
West N° 136.

You should convey
substance to Fakhr, and
advise that Sir S. is
fully aware of situation
in Central Arabia from which
he can derive no hope
of success. His obstinacy
will therefore merely result
in complete humiliation of
his country and we on our
part will not fail to
hold him personally responsible
for failure to carry out his
obligations under the armistice

Approved by Council open proceeding to be made if necessary by wireless

110

OK

Belge No. 5 - Hariciyenin 14.12.1918'de Wingate'e gönderdiği direktiflerin müsveddesi.

S. R. Sonyel

British High Commission,
Constantinople.
22nd December 1918.

No. 74/1021.

3402

Sir,

I have the honour to transmit herewith
correspondence relative to the Surrender of Medina
by General Fakhri Pasha.

With regard to the attitude and action taken
in the matter by the Turkish Government in
Constantinople, I have no ostensible reason for
believing that it was otherwise than perfectly
correct and this is evidenced by the nature of the
communications that were sent to Fakhri Pasha calling
upon him to surrender, the contents of which the
Government made no attempt to conceal.

Although, therefore, there is no proof to
the contrary, there is nothing to show that the
Turkish Government was a party to, or even cognisant
of the intrigues of its subordinate.

I am sending a copy of this letter to the
High Commissioner in Egypt.

I have the honour to be,

Sir,

Your obedient Servant,

Richard Webb
HIGH COMMISSIONER.

The Right Honourable

A. J. Balfour, M.P., G.M. etc. etc.

Belge No. 6 – Amiral Webb'in 22.12.1919'da Hariciyeye gönderdiği
yazı.

S. R. Sonyel

1918.		
Constantinople		207597
Dec. 16.	No. 206258	DEC 18 1918 +187338.
Telegram.	(Subject)	
mail Webb	<u>Medina Situation</u>	
No. 189 ✓ (Urgent)	Ottoman Govt. informed that Dardanelles forts will be destroyed if Medina not surrendered immediately on receipt of written instructions sent to Fakhri.	
Post Paper.		
206797		
(Print)	Cairo (All copies)	(Auditing)
	To Mr. Shackley Copy To 1.	
	W.H. Dec. 18.	
(Copy, etc.)		
Dec. 18.	It is to be hoped that there will be no hesitation in carrying out the threat if Fakhri refuses to obey.	
	S.H. Dec. 18/18.	
(Initials)		
Post Paper.		

Belge No. 7 — George Kidston'un, Boğazlardaki istihkamların havaya uçurulması tehdidinin yerine getirilmesi temennisinde bulunan derkenarı.

18.		210837 DEC 24 918
No. 21987	137338	
(Title) (Subject) (Author) (Date) (Place) (Number) (Notes) (Remarks)	(Title) (Subject) (Author) (Date) (Place) (Number) (Notes) (Remarks)	
(Title) (Subject) (Author) (Date) (Place) (Number) (Notes) (Remarks)	(Title) (Subject) (Author) (Date) (Place) (Number) (Notes) (Remarks)	
(Title) (Subject) (Author) (Date) (Place) (Number) (Notes) (Remarks)	(Title) (Subject) (Author) (Date) (Place) (Number) (Notes) (Remarks)	
(Title) (Subject) (Author) (Date) (Place) (Number) (Notes) (Remarks)	(Title) (Subject) (Author) (Date) (Place) (Number) (Notes) (Remarks)	
(Title) (Subject) (Author) (Date) (Place) (Number) (Notes) (Remarks)	(Title) (Subject) (Author) (Date) (Place) (Number) (Notes) (Remarks)	

Belge No. 8 — Yine George Kidston'un bir derkenarı.

S. R. Sonyel

(30488) Wt 18056/124 5000 8/18 11 & J. Ld
(33069) Wt 29727/178 5000 10/18

No. 213617

✓

F.O.,

Draft.

Done Jun 4, 1919.
Sent Jan 5
11.30 AM

Telegram.

Your tel: 263 [Dec. 29].

and with

War Office desire that

Antwerp

in the event of second mission

(then)

to Fakhri proving abortive,

No. 2

one fort of the Dardanelles

in R. Wingate

to Cairo 24

defences to be selected by you

in consultation with military

F.O.

D. R. I. Ref.

authorities should be destroyed.

Should this measure not

produce desired effect,

a second fort should be

(destroyed)

S. R. Sonyel

destroyed in due course.

Please make necessary
arrangements accordingly.

In view of formal communication
of instructions already made
to Turkish Govt. — see your tel.
No. 189 — you should not notify
them again officially of our
intention, though you may
be communicate your instructions
unofficially if you think it
desirable. (P)

~~Please telegraph
date of dispatch of second
messenger, his rank and
rank to be followed as soon as
possible.~~

Reopened to Cairo

[Cross received]

Belge 10A — Fahrettin teslim olmazsa, boğazlardaki istihkâmların
havaya uçurulacağına dair derkenar.

1554	TURKEY.	1554
ary 2	No. 1554	3 111 f 740
ram. ingate P.R. ✓ Paper. 18	(Subject.) <u>Medina Situation</u> Captain Lia wishes to send message to Turkish Ministers of War respecting refusal of Fakhri Pasha to surrender. Suggests that Lia should remain at Yenbo till arrival there of Miralari	
(Index) Const'ble ✓ S.O. ✓ Mr. Shuckburgh ✓ 2 copy D.M. ref. for early start 21.11.14	(Reference) <u>Political.</u>	
(Index) (for info) 18	<p>The situation at Medina is most disquieting. If Fakhri were to carry out his threat to retire into the Hejaz & blow himself up there in the next month the effect on the Moslem world would be disastrous. Such a possibility cannot be ignored, for Fakhri is a fanatic, who it will be remembered, professed some time ago to have had a vision of the Prophet exhorting him to resistance.</p>	
(Index) 18 Paper.	<p>Another unpleasant feature is the report that Fakhri is in communication with the Hejaz at Khurma; a combination</p>	

(14) (73777) WL 2501/410 20/50 5-18 W J.C.C.

S. R. Sanyal

of Ibn Saud, the Wahabis & Fakhri against Hussein holds very unpleasant possibilities.

In these circumstances it seems a mistake to allow Fakhri to send a cypher letter to Constantinople, unless of course Cairo is in possession of the Turkish cypher & can obtain knowledge of its contents before sending it on.

G. K. Jan. 6/19

Possibly the news of a dardanelles fort being blown up may affect Fakhri - this will have to be done very shabby.

R/S

I suppose we must await the results of the new mission mentioned in Admiral Lockhart's telegram of Dec 30. If that is ineffective we shall have to act.

C. B. I. S.

Belge No. 11 A — Fahrettin'in Hareme çekilerek kendini havaya uçurması tehdidinin Hariciyede yarattığı endişeyi belirten 6.1.1919 tarihli derkenarlar.

S. R. Sonyel

12838
The Residency
13 JAN 1919

No. 19.
(7852)

10th January 1919.

Secret.

Sir,

I have the honour to forward herewith a copy of my despatch, dated 10th January 1919, to His Britannic Majesty's High Commissioner in Constantinople, enclosing letters received from Fakhri Pasha, Turkish Commandant at Medina, for transmission to Constantinople. I also enclose copies of the English translations of the above-mentioned letters.

I have the honour to be
with the highest respect,

Sir,

Your Most Obedient, Humble Servant,

The Right Honourable

Arthur James Balfour, C.M.G., M.P.

etc.,

etc.,

etc.

Resim H. Wingate

Belge No. 12 — Fahrettin Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği mektupların metinlerini Hariciyeye ileten *Wingate*'in 10.1.1919 tarihli yazısı.

S. R. Sonyel

1918.	TURKEY.	6323
Cairo January 10	No. 6323	JAN 10 1918 F 740
Telegram. P. Wingate No. 748	(Subject) <u>Bin Saud + Fakri Pasha.</u> Captain L&S states Bin Saud corroborated Fakri on his stubborn defence.	
Last Paper. 5783		
(Print)	India. ✓ Bagdad H.P. ✓	(Minutes) <u>Political.</u>
(In part of) Jan 17	Fakri has now surrendered, but this is interesting in view of Mr. P. L. Lay's report upon his mission to Nejd, in which he states emphatically that Bin Saud never replied to any of the communications he received from Fakri. D.P.D. S.O. 13/1 J.K. A.S. 13/1	
(Index) 5 W. 444	I think the attention of the L.C. should be called to this, officially. 13/1	
Paper.		

Belge No. 13 — Fahrettin'in teslim olduğuna dair bilgi.

S. R. Sonyel

70. 14

80. (I.I.I.)

1/1919

21st January, 1919.

12952

13 JAN 1919

The Director of Military Intelligence presents his compliments to the Under Secretary of State for Foreign Affairs, and begs to forward for his information copy of telegram No.S.H.2124 dated 16th January from the Major Operations Staff Cairo relative to the capture of Fakhri Pasha.

Major-General W. Thwaites hopes that Sir Ronald Cranham will instruct Sir R. Wingate to retain Fakhri Pasha as a prisoner until such time as it has been decided how he should be treated for his persistent refusal to comply with Clause 15 of the Armistice.

4/13
Under Secretary of State,
Foreign Office.

Belge No. 14 — Fahrettin'in tutuklanması için *Wingate*'e direktif gönderilmesini Hariciyeden rica eden İngiliz Askeri İntelicens Şefinin 21.1.1919 tarihli yazısı.

S. R. Sonyel

1919	TURKEY, EGYPT.	27038 13 FEB 1919
February	No. 27038	Received by Bag f 740
Chukani	(Subject.)	
No. 56	Surrender of Ibrahim	
Paper.	Rahdi conversation with Fakhr el Din Pasha	
273	(Minutes.)	
Proposed of.	Ishkri Pasha's statements about Ibn Saud are not very convincing. What probably happened was that Ibn Saud expressed sympathy and a desire to help us far as he could without getting himself into trouble with us.	
Feb. 22	The explanation of his attitude towards Captain Garland and of his reasons for refusing to surrender is straight forward and probably accurate.	
(index)	Copy D.M.I. H.W.Y. Paris (P.D.) 1919	
Paper.	S.K. Feb. 1919. R	

Belge No. 15 — Fahrettin'in İbn-i Suud'la ilişigi olduğuna inanıldığı intibamı yaratan Hariciyecı H.W. Young'ın 19.2.1919 tarihli derkenarı.

(17755).

THE RESIDENCY,
CAIRO.
26th June, 1919.

101307
11 JUL 1919

My Lord,

I have the honour to transmit extracts from a Report submitted by El Miralai (Colonel) Sadik Bey Yahya, D.S.O., Egyptian Army, to Colonel C.E. Wilson, C.M.G., D.S.O., at Jeddah, on the subject of the state of Medina at the time of its occupation by the Arab Army in January 1919.

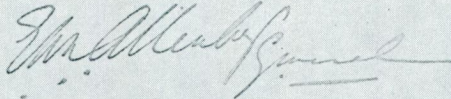
As a Mehemet Officer, Sadik Bey Yahya was detailed by Colonel Wilson to accompany the Arab troops on their entry into the city, and his report indicates that many of the charges of spoliation and wanton destruction, which have been made against the Turkish General, Fakhri Eddin Pasha, have no foundation in fact.

I would invite Your Lordship's attention to pages three and four of the Report in which Sadik Bey Yahya gives an appreciation of the local Arab feeling at the time of the occupation and describes the apprehensive nature of that of the upper classes who are inclined to compare unfavourably the new government with the Turkish administration to which they were accustomed.

I have the honour to be
with the highest respect,

My Lord,

Your Lordship's most obedient, humble servant,

The Right Honourable

Earl Curzon of Kedleston, K.G., G.C.S.I., G.C.I.E.,

etc.,

etc.,

etc.

S. R. Sonyel

1918	TURKEY.	207662
Dec. 217.	No. 207662	DEC 18 918 Received by 187 338.
M. I.	(Subject.) <u>Medina Situation</u>	
Last Paper. 17587	P. L. Tro. tel. from Cairo reporting arrival of Turkish envoy, who proceeds night of Dec. 13 by destroyer to Yenbo.	
(Print.)	(Minutes.)	
(How disposed of.)	He was detained in Egypt until the 15 th to enable him to take to Fakhri the threat of the destruction of the Dardanelles forts, pending the immediate surrender of Medina. D. J. M. A. S. m. S. 18/12 A. C. B. S. B.	
Action completed.)	(Index.)	
Next Paper.		

(*) (73830) W. 21575/143 10000 8-15 W. G. L.

Belge No. 17 — Fahrettin'e gönderilen Türk elçi Yüzbaşı Ziya hakkında derkenar.

S. R. Sonyel

1100/13 M.I.2.

213741

War Office,

Whitehall,

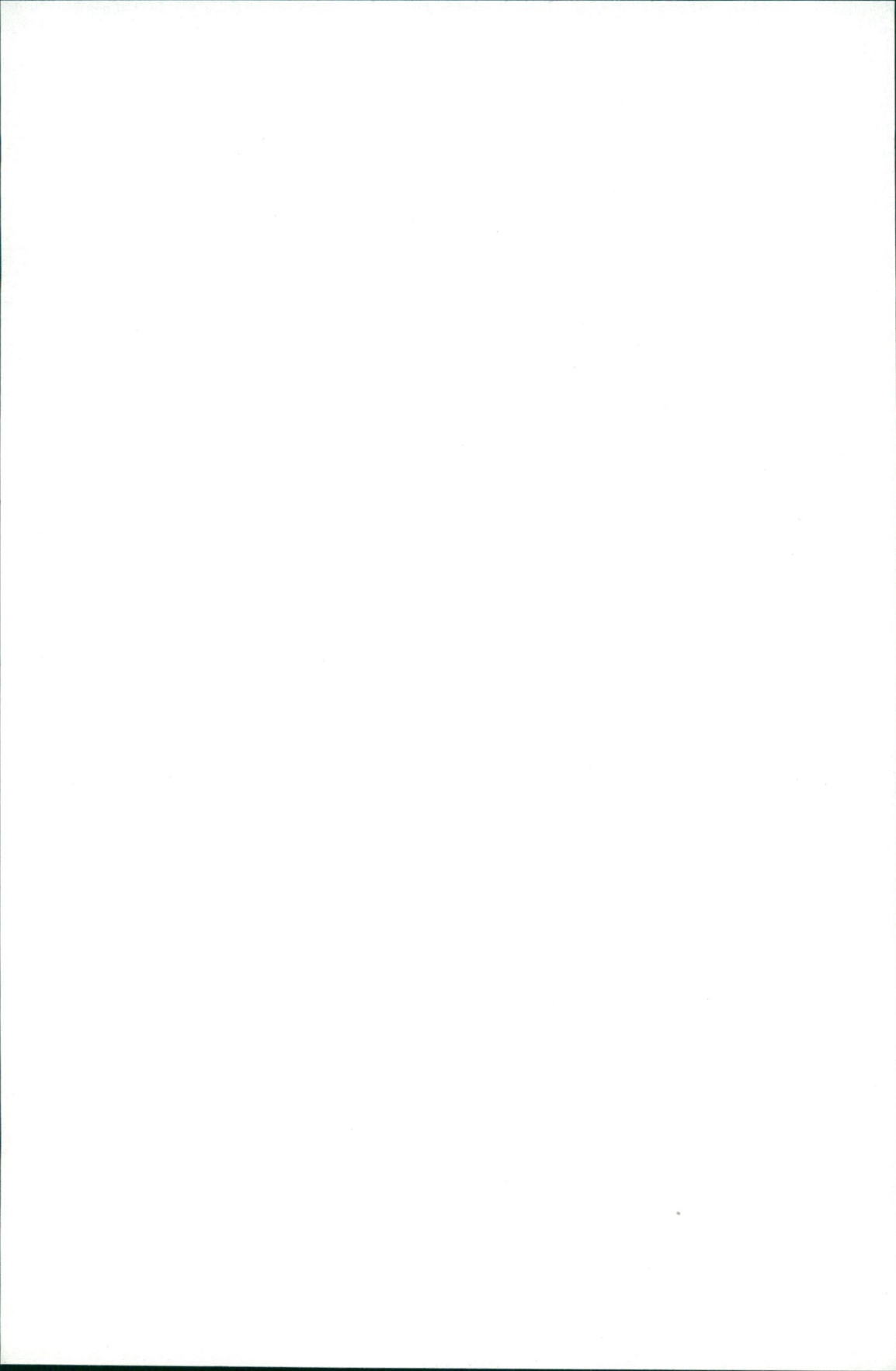
S.W.

30th December 1918.

The Director of Military Intelligence presents his compliments to the Under Secretary of State for Foreign Affairs and begs to refer him to his letter No. B.I/1248 (M.I.2.) dated the 14th December relative to Fakhri Pasha's failure to surrender at Medina.

With reference to telegram No. 1892 dated 23rd December from Sir R. Wingate to the Foreign Office and Admiral Webb's telegram No. 189 of the same date, Major-General W. Thwaites begs to request that Lord Hardinge of Penshurst will have instructions conveyed to the High Commissioner at Constantinople that should the second Mission to Fakhri Pasha at Medina, which it is presumed has been dispatched in accordance with Foreign Office Telegram No. 205 (R) dated 26th December, prove to be abortive, he should immediately take measures for the destruction of a fort of the Dardanelles defences to be selected by him. If this does not have the desired effect a second fort should be destroyed in due course. Instructions are being conveyed to the General Officer Commanding at Constantinople for him to co-operate in this matter as may be required by the High Commissioner.

Belge No. 18 — Askerî İntelicens Şefinin 30.12.1918 de Hariciyeye gönderdiği ve Fahrettin'e gönderilecek ikinci hey'etle ilgili tekliflerini ihtiva eden yazı.

Hüseyin tarafından gönderilen 15.000 İngiliz altını, durumu derhal değiştirdi. Bu para, emîrlere tarafından dağıtılır dağıtılmaz, ânî tepki yarattı. Lüzumlu develer derhal bulundu ve tahliye, arızasız yerine getirildi.

Vadide kısmen terkedilmiş bir köy olan Ceriya, suyu ve iyice tamir edilmiş binalarıyla alelâde bir kamp teşkil etti. Kervanlar aralıklı olarak fakat güven içinde geliyor, gelir gelmez, karantina maksatları için diğer kervanlardan ayrı tutuluyor, erler, deniz araçları bulunur bulunmaz Ceriya'dan Yenbo'ya sevkediliyor, Mısır'da çeşitli kamplara yerleştiriliyorlardı. Yenbo'da iken sivil halk arasında veba hastalığı başgösterdiğinden, gemilere bindirilmede bir komplikasyon olmuştu. Fakat tıp personelinin aldığı enerjik tedbirler ve Kaymakamın gösterdiği kolaylık sayesinde, hastalık tutsaklara sirayet etmemişti.

Medine Garnizonu ve Mensupları:

Ali Necip'in bildirdiğine göre, Tebuk'tan Medine'ye kadar mevzi işgal eden tüm Hicaz Garnizonu, 1918 Kasım ayında 550 subay, 11.000 kadar er ve 53 sivil memurdan müteşekkildi. Bunlardan 491 subay, 7.545 er ve bütün sivil memurlar Mısır'a nakledildi. Erler arasında başgösteren İspanyol nezlesi ve diğer hastalıklar birçok kişinin ölümüne sebep olmuştu. Yalnız 1918 Aralık ayında nezleden 850'den fazla er can çekişiyordu; 1919 Ocak ayında bunların sayısı 200 idi. 100 kadar er sahile nakledilirken yolda öldü. 300 er, Medine'deki hastahane bırakıldı. Arap tren taburuna mensup 300 kadar er ve su şirketine mensup 130 personel, yapılan özel aranjman üzerine Medine'de bırakıldılar. 1000'den fazla Suriye'li ve Bağdad'lılar gönüllü olarak Medine'de kalıp yeni rejim hesabına çalışmayı kabul ettiler. 50 kadar Arap öncü ve kurye, muhtelif yerlere dağıldılar.

Arapların Türklere Yaptığı Muamele:

Medine'nin işgali üzerine, Türklerin güvenlik içinde sahile nakli, endişe verici bir durum arzetti. Özellikle *Harb* aşiretinin ve bir dereceye kadar *Cüheyne* aşiretinin tutumları çok endişe veriyordu. Bedeviler arasında en ilksel aşiretlerden biri olan *Harb* mensupları, yolları kısmen kontrollerinde tutuyor, feveran içinde bulunuyorlardı. Maaşları 9 aydan beri ödenmemişti. Develeri temin etmiyerek, erzak ve

malzemenin yolunu keserek, hattâ yolda silâhsız Türk konvoylarına engel olarak tahliye plânını felce uğratacaklarından korkuluyordu. İlk altı gün içinde Şerif Ali, Yenbo'da ancak 400 deve toplayabilmişti. Kardeşi Bir Derviş'te iken gelmekte olan bir erzak konvoyunun Harplılar tarafından önu kesildiğinden, haftalarca erzaksız ve malzemesiz kalınmıştı. Emin Bey'le teslim olan ilk esir gurubu, Emîr Ali'nin kuvvetlerine komuta eden subaylardan Nuri Bey'in tesadüfen ihtiyatında bulundurduğu gıda stokuyla hayatta tutulmuştu. 10 Kasım, 1918 günü *Ferhan El Ayda* idaresinde bir Arap grubu, Vayban istasyonundaki Türk mevziine saldırarak 150 kadar esir almışlar, bir treni tahrip etmişler ve 100 ton kadar hububat ele geçirmişlerdi. Ferhan'ın Bırakışmadan haberi yoktu.

Bir Türk devriye kolu, 25 Kasım'da Bovat yakınlarında bazı Bedevilerin üzerine mitralyözle ateş açmıştı. Emin Bey'in firar ederek teslim olmasından sonra, ayrı ayrı gruplar halinde Bedevilere teslim olan Türklere hiç de iyi muamele yapılmadı. Dr. Şevket'in hâtıra defterinde anlattığına göre, Cüleycile'den gelen subay ve erlerin gömlek ve donları hariç, herşeyleri Bedeviler tarafından alınmıştı. Yüzbaşı *Garland*'ın bildirdiğine göre, 4 Aralık 1918'de Bir Derviş'e varan birinci konvoyun bütün mensuplarının palto ve battaniyeleri yağma edilmiş, hattâ bir defasında Bedeviler 100 Türk'ü kendi çadırlarına götürerek onlara ait olan herşeyi almışlar, bir subayın altın dişlerini dahi sökmeğe yeltenmişlerdi.

Bu arada Emîrler, İngiliz subayının müracaatı üzerine, garnizon mensuplarına uygun muamelede bulunulması için olağanüstü gayret sarfettiler ve bunda başarı sağladılar. Bedevilerden müteşekkil izinsiz grupların yanlarına sokulmalarına müsaade etmemelerini Türklere tembih ettiler. Emîrler tarafından birçok vesilelerle muhtelif Türklere gösterilen şahsî saygı, birçok şükran beyanlarına yol açtı. Fahri'yi tedavi maksadıyla Dr. Şevket Medine'den Bir Derviş'e gönderileceği zaman, onun bir deveye binemeyeceğini öğrenen Emîr Abdullah, ona kendi atını göndermişti. Dr. Şevket, Abdullah'ın bu davranışını, "gerçek bir centilmenin hareketi" olarak nitelendirmiş, fakat Emîr Ali'nin, kardeşine nisbeten daha halim ve daha merhametli olduğunu söylemişti.

Albay *Bassett*'e göre, Ceriya'daki kampları idare eden Şerif Abdullah Kerim idaresindeki Arap memurlarının çoğu, savaş tutsak-

larının refahına büyük ilgi gösterdiler. Yüzbaşı *Goldie*'ye bakılacak olursa, Abdul Kerim'in Bağdat'lı yardımcısı Muhiddin, güvenilir bir tembeldi. Savaş tutsakları, genel olarak memnun ve iyi görünüyordular. Araplar kendilerine epeyi itina göstermişlerdi. Ceriya'daki tutsaklara, şahsî eşyalarını satmak ve Bedevilerle alış veriş yapmak müsaadesi verilmişti. Beraberlerinde epeyi para vardı; iyi ticaret yapıldı. Erler battaniye ve sairelerini; subaylar at, dürbün, fotoğraf makinesi gibi eşyalarını sattılar. Genel olarak Türkler sahile güvenlik içinde varmalarını sürprizle karşıladılar ve bunu, Emîrlerin tabîî görev duygusundan ziyade İngiliz temsilcilerinin orada hazır bulunmalarına atfettiler.

Doktor Şevket'in Hâtıra Defteri :

Medine'nin Muhasarası: Dr. Şevket'in muhafaza ettiği hâtıra defterinde, garnizonun manevî gücünde tedricen kaydedilen düşüklük izlenebilir. 1918 Şubatında, Medine'nin kendi asabını bozduğunu kaydeder. Konuşacak kimseyi bulamıyordu. Hiçbir eğlence yeri yoktu. 1918 Temmuzunda söz edilen belli başlı konulardan ikisi, erzak ve mühimmat stoku ile geleceğin belgisizliği idi. Eylül ortalarında, hüküm süren endişe ve tehlike duygusunu Bayramın gelişinin dahi ortadan kaldırmadığını not eder. O tarihten itibaren genel bir sinir buhranının devamlı surette yayılmasından söz eder.

Medine'de Hastalıklar: Nezle salgınından önce Medine'de şu hastalıklar vardı: malarya, böbrek hastalığı, amibik dizanteri ve iskorpit. Son hastalık, İspanyol nezlesi tarafından yok edilmişti. Bu nezleden çoğu ölmüştü. Emin Bey'le Dr. Şevket, garnizonun 1918 Aralık sonunda açlığın eşiğinde bulunduğu inanıyorlardı. Bunun başlıca nedeni, 3 aylık erzakın 6 ay yetmesini temin yönünde, Fahrettin Paşa'nın sarfettiği gayretler idi. Fakat Fahrettin, verilen tayinin kâfi olduğu görüşünde idi.

Fahrettin Paşa'ya Karşı Kurulan Komplo: Ocak, 1919'da teslim olması üzerine toptan firarlara sebep olan Medine Kuvvetleri Kurmay Başkanı Vekili Emin Bey, kurduğu komployu görünürde 24 saatte gerçekleştirmişti. Emin Bey, nezle salgınından ve Yüzbaşı Ziya'nın açıklamalarından manevî güçleri kırılan subaylar arasında gizli bir örgüt kurmuştu. Örgüt mensupları 28 Aralıkta, "Merkezî Komite" imzasını taşıyan bir beyanname yayınladılar. Uzun olan ve yer yer

konudan uzaklaşan bu beyanname, Fahrettin Paşa aleyhinde şu noktaları ileri sürmektedir: “Artık uyanalım!” kelimeleriyle başlar, aynı kelimelerle sona erer. Şu iddialarda bulunur: Son Bırakışma barış demektir. Bununla bütün Arabistan’ı kaybetmiş oluyoruz. Vatanımızdaki ordumuz terhis ediliyor. Arap Hükûmeti tamir işine başladı. Antant öyle kesin bir zafer kazandı ki, bizim diretmemizden hiçbir iyilik çıkmaz. Şimdiki acı durumumuzun nedeni Fahrettin’in inadı ve yalancılığıdır. 1917’de emrettiği Maan temerküzünün parçalanmasından beri daima hata işlemiştir... Bu şartlar içinde Hükûmetimiz elinden geleni yapmış, Kars, Batum ve Ardahan gibi Türk illerini muhafaza etmiştir. Gerçekte, savaşa katılan tüm memleketler gibi para ve insan kaybettik. Araplar zaten sonuçta bizden bağımsızlık alacaklardı. Nasıl olsa, din ve tarih bakımından kardeşlerimizdirler ve bize düşman olarak kalmıyacaktırlar. Savaş tutsağı olarak buradan sahile kadar sevkiyatımızı ve rahatlığımızı temin maksadıyla sarfettikleri gayretlere bakınız. Fahrettin, şimdiki hareketiyle 12.000 iyi Müslümanı günde 100’er kişi olmak üzere faydasız bir ölüme mahkûm ediyor. Harekete geçme zamanı gelmiştir. Gayelerimizde makulüz. Türbeye saygı besleriz, fakat Fahrettin’in davranışının manasız olduğuna ve bizzat Hazret-i Muhammed tarafından tasvip edilmeyeceğine inanıyoruz, çünkü Kur’anın hiçbir yerinde, boşuna ölmenin iyi olduğundan bahsedilmiyor. Garnizona tam tayin vermeyi ve Bağlaşıklarla derhal müzakereye girişmeyi teklif ediyoruz... Şayet öleceksek, bütün insanlığın aşağı göreceği gibi burada Hükûmetimize karşı âsi olarak değil, vatanımızda ölelim. Bu, ilk ve son beyanmemizdir”⁸⁸.

Bu beyannamenin yayınlanmasından hemen sonra Fahrettin, Emin’i aratmışsa da, öteki daha önce davranarak Bağlaşıklara teslim olmuştu. Onun ayrılışından sonra, beyannameye cevap olarak üst üste iki ayrı beyanname yayınlandı. Bunlarda imza yoktu, fakat Yüzbaşı *Garland*’a bakılacak olursa, beyannameler Fahrettin’in yetkisiyle yayınlanmıştı. İngiliz görüşünce beyannameler, önemli noktaları örtbas etmek ve ana konularla ilişkisi olmayan noktalar ileri sürmek bakımından birinci beyannameye çok zayıf bir cevap teşkil ediyordu. Bununla beraber Emin’e savrulan küfürlerle yer yer can-

⁸⁸ Tam metin için ve Fahrettin’e karşı kurulan komplo hakkında daha geniş bilgi için bak, Kıcıman, op. cit., ss. 418-420 ve *Yakın Tarihimiz* C. 1, s. 29.

lanıyordu. Bu beyannamelerin özü şöyle idi: “Emin’in Fahrettin’e karşı şahsî kını vardır. Askerden terhis edilecek değil, soluğu Mısır’daki esir kampında alacağız. Yegâne arzumuz, sükûn içinde vatanımıza dönmektir, fakat İngilizler esirlerimizi tutukluyor, oysaki biz onların esirlerini serbest bıraktık. . . . Fahrettin’in Harem’le ilgili olarak Halifeye karşı özel görevi vardır. . . . Tarihte kaydedilen diğer muhasaralara kıyasla erzak durumumuz iyidir. Bırakışma, barış değildir. Bu âsi Araplara teslim olursanız İslâm dünyası ve tarih size ebediyen lânet okuyacaktır. Selânik’i Yunanlılara teslim eden Tahsin Paşa’nın hâlâ yüzkarası taşıdığını hatırlayınız. Trablusgarp ve Asir’deki kardeşlerimizin, teslim olmaya davet edildikleri vakit, kendi vicdanlarına itaat ederek bunu reddettiklerini ve Bulgaristan’ın Balkan Savaşında bizi Çatalca’da bir bırakışma imzalamaya zorladığını, fakat onları sonuçta Edirne Barışını imzalamaya mecbur ettiğimizi unutmayınız”⁸⁹.

Fahrettin’in Garnizonla olan ilişkileri: Fahrettin Paşa anlaşılan garnizonu dış olaylardan mümkün mertebe habersiz bırakmağa ve “teslim olunduğu takdirde Kutsal Şehrin anahtarlarının bir İngiliz yüzbaşısına verilmesi gerekeceği” gibi sözlerle garnizonu direktmeye teşvik etmiştir. Dr. Şevket’in kaydettiğine göre Fahrettin Paşa, 26 Aralıkta bütün birlik komutanlarını çağırarak onlara Bırakışma şartlarını okumuş, bunlar kabul edildiği takdirde bütün erlerin Mısır’da hapsedileceğini sözlerine eklemiştir. Bu sözleri söylemekten maksadı, Yüzbaşı Ziya’nın hususî olarak kurmay mensuplarına söylemiş olduğu sözleri tesirsiz bırakmaktır. Posta ile gelen her şeyi sansüre tabi tutuyordu. Bütün gazeteler okunmadan kendi huzurunda yakılıyordu. Kötü haberler söylenti halinde veya Fahrettin’in sansürden geçirdiği, tarihi eski haber bültenleri vasıtasıyla garnizona ulaşıyordu. Fahrettin garnizonla temas halinde olmadığından ajanlarına güveniyordu. Buna rağmen Emin, komplosunu bir günde tatbik etmeyi başarmıştı.

Fahrettin, muhasara süresince yasak bölge sistemini sert şekilde tatbik ettirdi. Kışladan çıkmak müsaadesi askerlere uzun süre verilmiyordu. Genel olarak sivil halkla pek az temas ediliyordu. 1918 Aralık ayında husule gelen salgının getirdiği depresyon ve Yüzbaşı

⁸⁹ Tam metin için bak, Kıcıman, ss. 432-437 ve 439; *Yakın Tarihimiz*, C. 1, s. 59.

Ziya'nın açıklamaları, Emin Bey'e özellikle küçük rütbeli subaylar arasında taraftar kazandırmıştı. Fakat diğer subayların Fahrettin'e karşı büyük saygısı vardı. Bu subaylar, Emin teslim olunca, muhasarayı şerefsizce sona erdirdiği için onu en ağır şekilde itham ederek kınadılar.

Fahrettin Paşa'nın Hâtıra Defteri:

Fahrettin Paşa, muhafaza ettiği özel bir hatıra defterinde⁹⁰, Hicaz Seferî Kuvvetlerinin tarihi hakkında bilgi verir. Onun anlattığına göre, Musul'daki XII. Ordu, Mekke Şerifinin şüpheli davranışları nedeniyle 22 Mayıs, 1916'da Medine'ye sevk edilmişti. 30 Mayıs, 1916'da Fahrettin Paşa, bazı kurmay mensuplarıyla birlikte Medine'ye ulaşmıştı. 16 Haziranda aldığı bir emirle, iki hafta kadar önce patlak veren bir isyanı bastırması bildiriliyordu. O sıralarda çeşitli birliklerden müteşekkil olan XII. Ordu, 17 Temmuzda Hicaz Seferî Kuvvetleri adını alarak tam bir Ordunun yetkilerine nail olmuştu. 26 Haziran ile 28 Aralık arasında birçok mevziler işgal edilmişse de, 23 Aralıkta verilen bir emirle bunlar terkedilmiş ve teslim gününe kadar muhafaza edilen mevzilere ricat edilmişti. Ana mevzi Medine, ön mevziler de Bir Maşi ve Bir Leylâ idi. İktisap edilen araziye tarım maksatları için kullanmak üzere 11 Kasım, 1917'de Tarım Şirketi ve Müfettişliği kurulmuştu. 18 Kasımda Medine'de geçici bir telgraf istasyonu işletmeye açılmıştı. Fakat Şam'la doğrudan doğruya temas kuran daimî istasyon ancak 4 Mart, 1918'de kurulabilmişti. 30 Mart, 1918'de Hicaz Kuvvetlerinin harekât bölgesi Vadi Hesa'ya uzatılmıştı.

Fahrettin'in hâtıra defterinde askerî örgüt, kurulan veya kaldırılan birlikler, müfettişlikler, askerî mahkemeler ve saire hakkında bilgi, yapılan başlıca tayinlerin listesi verilmektedir. Bunlara ek olarak İngilizlerin dikkatini çeken iki not ilginç bulunmuştur: 1. Harbiye Bakanlığı tarafından verilen genel seferberlik emri Musul'da 2 Ağustos, 1914'de alınmış ve ertesi günü uygulanmıştı; 2. 30 Eylül, 1919 tarihli bir Ordu emri üzerine Urba (? Urfa)daki bir Ermeni isyanı bastırılmıştı.

⁹⁰ Naci Kâşif Kıcıman, Fahrettin Paşa'nın hatırat yazıp bırakmadığını ileri sürmektedir. Fahrettin Paşa da 29 Mart, 1922'de Kıcıman'a gönderdiği mektupta, "Harpte hatıra tutmadım ve ancak bir iki defterim kurtulmuştur", demektedir. Bak Kıcıman, s. 19.

Gizli Servis Ödenekleri: Fahrettin Paşa'ya ait belgeler arasında 1917 yılının son aylarını kapsıyan Gizli Servis Ödenekleriyle ilgili bazı belgeler bulunmuştur. Bunlardan anlaşıldığına göre ajanlara, casuslara, biat eden şeyhlere, kaçaklara çeşitli ödemeler yapılmıştır. Harem-i Şerifin rektörüne ve Peygamber Camiinin diğer yetkililerine büyük ölçüde ödemeler yapılmıştır. Yapılan diğer ilginç ödemeler şöyledir: 1. Yemen'den gelen kuryeler, 2. 1917 Aralık ayında İbn-i Raşid'in kardeşi ve amcasına hediye edilen altın saatlar için. İbn-i Raşid'in fotoğrafını çekmesi için bir fotoğrafçıya yapılan ödeme; 3. Rabeş Şeyhi Hüseyin İbn-i Mübarek Paşa'nın oğluna ve taraftarlarına; anlaşılan bir kereden fazla Medine'ye gelerek şereflerine muhteşem ziyafetler verilmiş ve keselerine bol paralar akıtılmıştı; 4. Harp Aşiretinin Havazım ve Ben-i Amir Şeyh ve aşiret mensuplarına; 5. Cüheynah Emîri Şeyh Muhammed Ganim'e iki defa; 6. Teyma'da eşyaları çalınan Abdül Hamid el Masri'nin muhasibi Hail'li Hamza Tefvik'e.

İngilizler, Fahrettin Paşa'nın Gizli Servis Ödeneklerinden para alanların bir listesini yaparak Kıral Hüseyin'e göndermek kararını almışlardı. Fahrettin'in hâtıra defterinde ayrıca çeşitli Arap aşiretleri hakkında özlü bilgi veriliyordu ⁹¹.

NOT: Bu yazıya eklenen belgelerin fotokopileri, İngiltere Kıraliyet Basımevi Genel Müdürünün ⁹² müsaadesiyle yayınlanmıştır.

⁹¹ PRO., FO. 371/4208/100945, Arap Bürosu tarafından hazırlanan Gizli Arap Bülteni No. 110, Kahire, 30.4.1919. Fahrettin Paşa'nın hatıra defterinin orijinali İngiliz Arşivinde bulunamadı.

⁹² *Controller of H. M.'s Stationery Office.*

